

VODIČ

ZA KREIRANJE INKLUZIVNIH KULTURNIH POLITIKA
u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu

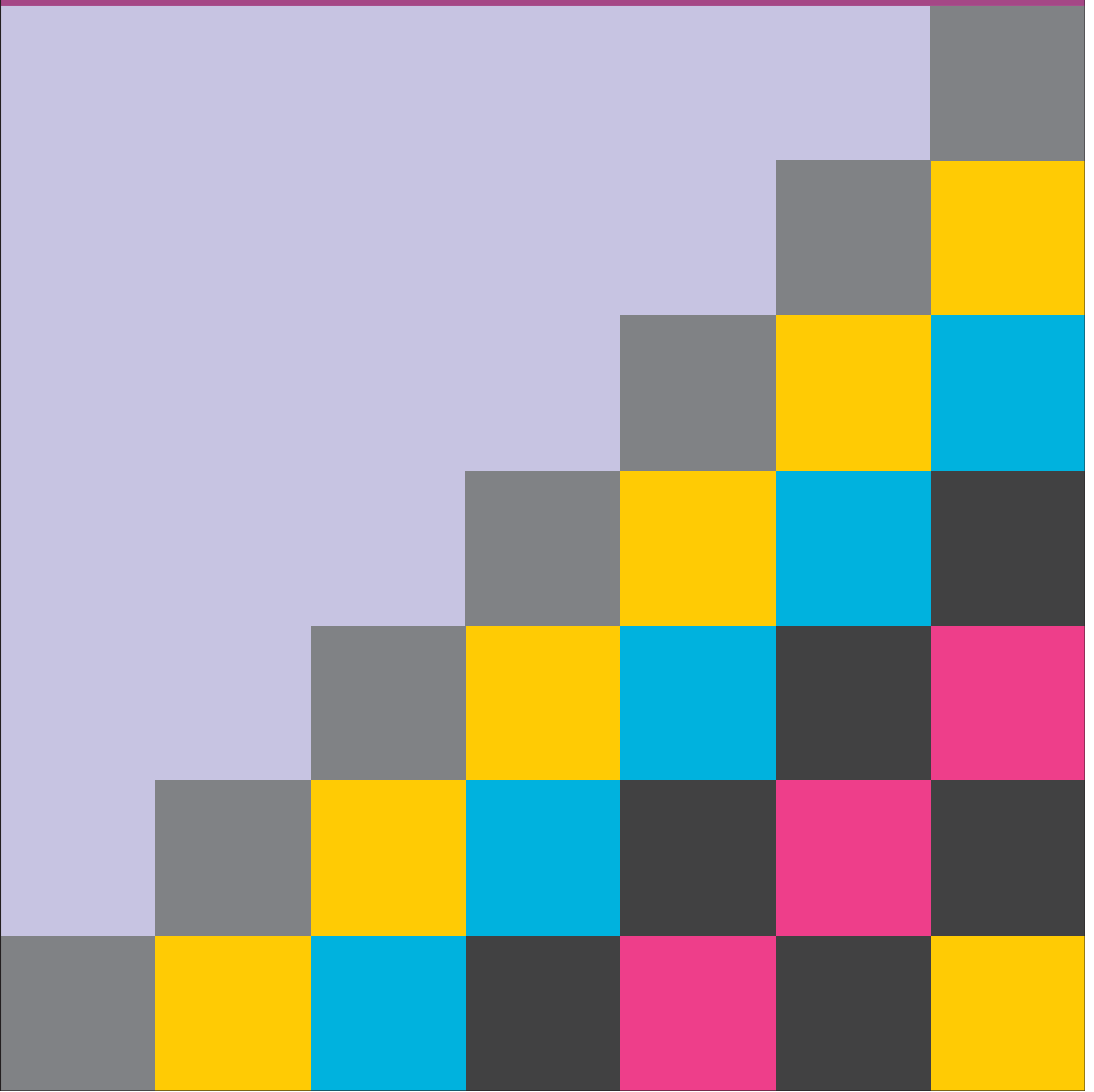
NORWEGIAN EMBASSY

Kingdom of the Netherlands

Fondacija za otvoreno društvo

Goran Bašić

VODIČ ZA KREIRANJE INKLUZIVNIH KULTURNIH POLITIKA
u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu

VODIČ ZA KREIRANJE INKLUZIVNIH KULTURNIH POLITIKA
u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu

Autor

Goran Bašić

Dizajn i priprema za štampu

„Graficolor“, Kraljevo

Lektura i korektura

Šaban Šarenkapić

Izdavač

DamaD

Avnoja 7

Novi Pazar

Naslovna strana

DNK Creative Studio, Novi Sad

Za izdavača

Zibija Dh-Šarenkapić

Štampa

„Graficolor“, Kraljevo

Tiraž

500 primeraka

Godina 2014.

ISBN: 86-7901-044-8

Vodič je izrađen i štampan u okviru projekta „Različitosti i raznolikosti su prednost – Promovisanje kulturnog pluralizma u Sandžaku“ koji su finansijski podržali: Ambasada Kraljevine Norveške u Beogradu, Fondacija za otvoreno društvo i Ambasada Kraljevine Holandije u Beogradu.

Sadržaj ovog dokumenta je isključiva odgovornost autora i izdavača i ni pod kojim okolnostim se ne može smatrati da nužno odražava i stavove donatora.

Goran Bašić

VODIČ

ZA KREIRANJE INKLUZIVNIH KULTURNIH POLITIKA

u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu

Novi Pazar
2014

SADRŽAJ

I	Uvod	7
II	Teorijsko razumevanje	11
	Teorijska matrica inkluzije manjinskih identiteta	12
	Tumačenje pojmova	16
III	Institucionalni osnov inkluzivnih kulturnih politika	21
	Normativni osnov za kreiranje inkluzivne lokalne politike	21
	Univerzalna deklaracija UNES CO-a o kulturnoj raznolikosti	25
	Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu	27
	Agenda 21 za kulturu	32
	Deklaraciju (smernice) za multikulturalne biblioteke	34
	Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava ...	37
IV	Analiza „kulturnih“ politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu	43
V	Minimum standarda za inkluzivne kulturne politike	57

Inkluzija (društveno uključivanje) je načelo od kojeg se očekuje da će doprineti socijalnoj koheziji, odnosno pravičnijim društvenim odnosima u Srbiji. Rasprava o inkluzivnom društvu je počela reformama sistema socijalne politike i sistema obrazovanja koje je trebalo preurediti tako da se njima sprovede politika jednakih mogućnosti i omogući ravnopravnost u pristupu javnim delatnostima. Vremenom, ova rasprava se proširila i na druge javne politike, ali inkluzija nije usvojena kao razvojni strateški princip. Šta više, ova rasprava, izuzev povremenih inicijativa stručnjaka i stručnjakinja i civilnog društva, nije ni vođena s ciljem da princip inkluzije postane jedan od pokretača društvenih promena. U takvim okolnostima, ideje i rešenja koja su usvojena usloveli su da se u javnim politikama u kojima je princip inkluzije usvojen postignu polovični rezultati.

Princip inkluzije u javnim politikama u Srbiji nema razvojnu snagu jer za to ne postoji politička volja i vera donosioca odluka da posvećeno grade društvo zasnovano na suštinskoj građanskoj ravnopravnosti, vladavini prava i ostvarivanju ljudskih prava. Deklarativno usvajanje standarda zaštite ljudskih prava i njihovo sprovođenje uz česte društvene otpore i latentno protivljenje i nerazumevanje javne uprave, nisu povoljan osnov za razvoj inkluzivnih javnih politika čiji cilj je održiva socijalna stabilnost i povezanost. Delotvorno i održivo „uključivanje“ inkluzivnih principa u javne politike postiže se promenama društvenih vrednosti, o čemu se često govori, ali na čemu se malo radi. Vrednosni, etički sistem društva počiva na spletu tradicionalnih i institucionalnih podistema koji skladno svojoj prirodi teško menjaju paradigme. Međutim, to ne znači i da ih nije moguće menjati.

Šta više, u uslovima širih evropskih socijalnih, kulturnih i pravnih reformi, koje predstoje u procesu pristupanja Evropskoj uniji, to je ostvarivo. „Inkluziju“ u evropske tokove trebalo bi ostvariti na principima inkluzivnih javnih politika kojima se omogućava prihvatanje evropskih vrednosti. Jedno od tih vrednosti je društvo oslobođeno od straha, društvo u kojem se slobodno misli i govori, u kojem su reči mesta na kojima se ideje prepliću i gde se kroz dijalog odstranjuje sve ono što je izvor mogućeg nerazumevanja i nesporazuma. Takvo društvo zahteva slobodne medije, istinski autonomne univerzitete i odgovorno građanstvo.

Uspostavljanju inkluzivnih javnih politika na ruku ne ide sve izraženija dekonstrukcija principa socijalne države. Treba imati na umu da se evropske integracije sprovode u uslovima snažne neoliberalne ofanzive koja s jedne strane zagovara liberalizaciju tržišta, deregulaciju i privatizaciju, a s druge strane povećanje individualnog rizika, tržišnu orijentaciju zdravstvenog i socijalnog sektora, ograničenje penzionih fondova. Sprovođenje ovakvog programa, ukoliko ne dođe do hitnog i ubrzanog ekonomskog rasta i privrednog preporoda, moglo bi da produbi uzroke siromaštva. U takvim uslovima društvena inkluzija je samo poželjno stanje, a kroz pojedinačne javne politike ostvaruju se parcijalni inkluzivni segmenti radi otklanjanja posledica nepovoljnih socijalnih i ekonomskih uticaja na život ranjivih grupa.

Inkluzija se ne ostvaruje na osnovu solidarnosti građana, već na osnovu konkretnih javnih politika kojima se sinergično podstiče ravnopravnost različitosti, odnosno građanska ravnopravnost. Međutim, solidarnost je još jedan uslov koji nedostaje, jer za promenu vrednosti potrebna je uzajamna podrška unutar civilnog društva u kojem nevladine organizacije nisu usamljeni akteri. Autonomno civilno društvo podrazumeva različite javne i privatne delatnosti i inicijative koje država ne nadzire, ali koje podstiče posredstvom decentralizacije, samouprave, širenjem regionalne i lokalne autonomije. Civilno društvo diše punim plućima i ostvaruje svoju punu svrhu u slobodnom društvu u kojem vladavina prava nije podređena vladavini interesa užih društvenih grupa, a oblici decentralizacije i autonomije nisu prožeti nevidljivim nitima državne kontrole.

Svega toga u Srbiji nedostaje. Proces pridruživanja Evropskoj uniji trebalo bi da ukloni političke, pravne, ekonomske i druge institucionalne prepreke za uključivanju države u Uniju, ali suštinske promene koje jačaju građansku vrlinu i slobodno društvo su do nas, građana i građanki. U tom polju čeka nas „osvajanje slobode“ i borba za poštovanje ličnog i građanskog dostojanstva. U tom smislu solidarnost znači i ne pristajanje na „nepisana pravila“ po kojima je uslov za vertikalnu društvenu pokretljivost članstvo u političkoj stranci. Solidarnost predstavlja i zahtevanje školovanja kojim se obezbeđuje ravnopravnost na evropskom tržištu rada i postiže obrazovanje dostojno slobodnog, mislećeg građanina i građanke. Pored mnogo čega drugog, građanska solidarnost znači i spremnost na menjanje sopstvenih stavova, odbacivanje svega iracionalnog u njima zbog čega se o različitosti prosuđuje na osnovu prerasuda, pa makar one bile i pozitivne.

Najzad, život u lokalnom okruženju i uređenje odnosa u lokalnoj zajednici zahteva građansku vrlinu i odgovornost. U uslovima snažne centralizacije koju sprovode slaba javna uprava i snažne političke partije, građani nemaju prostora da delotvorno utiču na lokalni razvoj. Pitanja zaštite životne sredine, zadovoljavanja različitih potreba u javnim servisima, ostvarivanja kvalitetnih usluga, osećanje lične i kolektivne sigurnosti od neposrednog su opšteg interesa. Uređivanje ovih pitanja se odnosi na ostvarivanje i zaštitu ljudskih prava i to ne bi trebalo da bude jedno od pitanja koja se pokreću u raspravama, već polje neprestanog uzajamnog delovanja lokalnih vlasti i građana. Lokalne samouprave su te koje moraju da stvore održive načine uticaja građana na kreiranje lokalnih javnih politika. Upravna odgovornost obavezuje lokalne samouprave da neprestano proveravaju politički mandat jer ga je većina njih dobila preko lista političkih stranaka čiji nosioci su lideri koji zagovaraju šire ideološke, političke i ekonomske ciljeve, a ne lokalni razvoj. Etika upravljanja lokalnom zajednicom obavezuje lokalne vlasti da vode računa o tome da građani i građanke nisu sredstvo preko koga upravljaju, nego ljudi za koje upravljaju.

Često, prilike na koje lokalne samouprave ne mogu da utiču ili je potrebno vreme da bi se one učinile povoljnijim, ne dozvoljavaju

primenu inkluzivnih javnih politika. Međutim, to ne znači da treba odustati od takvih politika ili da ne treba učiniti ono što je moguće kako bi se nepovoljne prilike otklonile ili ublažile.

Vodič za kreiranje inkluzivnih kulturnih politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu upućuje na moguća rešenja u postojećim okolnostima. Verujući da kultura može biti pokretač društvenog i ekonomskog razvoja i da je kulturna različitost najsnažniji potencijal takvog razvoja Vodičem se zagovara model inkluzivne kulturne politike zasnovane na građanskoj ravnopravnosti, interkulturalnom dijalogu, ostvarivanju ljudskih prava i ekonomskom razvoju. Potencijal kulturne baštine regije je ogroman i lokalne samouprave bi trebalo da preuzmu sve što je moguće kako bi ga zajedno sa kulturnim stvaralaštvom funkcionalno iskoristile u najboljem interesu građana i građanki. Razvijanje ljudske i infrastrukturne osnove za uspostavljanje inkluzivne kulturne politike i stvaranje lokalnih, regionalnih, nacionalnih i međunarodnih veza i učešće u radu mreža koje takve politike zagovaraju i podržavaju - odgovoran je odgovor lokalnih vlasti na društvene, političke i ekonomske probleme s kojima se suočavaju.

Cilj Vodiča je da ih podseti na ove principe i ukaže na ideje i neiskorišćene mogućnosti kojima raspolažu.

II Teorijsko razumevanje

Poslednjih decenija postkulture teorije su dekonstruisale uvreženo mišljenje o kulturama kao zatvorenim sistemima ideja, simbola i značenja, koje se međusobno razlikuju po posebnim osobenostima i čuvari su načina života (tradicija) određenog naroda i društvenih grupa ili osobenosti određenog perioda. Tradicionalno, shvatanje kulture počiva na uverenju da su različitosti *a priori* ukorenjene i da je za otkrivanje zajedničkih vrednosti različitih kultura neophodno ponaosob rastumačiti višeslojne strukture, funkcije, značenja, simbole svake od njih. Ovakva shvatanja su, uprkos postmodernoj kritici, i dalje čvrsta jezgra mnogih kulturnih politika. Njima se insistira na uskom shvatanju kulture kao sistema koje prevashodni značaj imaju samo svojim baštencima.

Međutim, upravljanje savremenim kulturnim promenama, posebno u multikulturalnim društvima, zahteva holistički pristup kulturnim, socijalnim i ekonomskim aspektima razvoja. Uspešna kulturna politika zahteva postizanje ravnoteže između rasta i razvoja, što znači da bi promenama trebalo da se istovremeno obezbedi, s jedne strane, priliv sredstava, zapošljavanje i rast potrošnje, a sa druge strane društvena kohezija, očuvanje različitih (etno)kulturnih identiteta i kulturne baštine i, najzad, mnoštvo pristupa najvišim ljudskim vrednostima i slobodama.

Politike lokalnog razvoja podrazumevaju donošenje i preduzimanje mere i aktivnosti kojima se poboljšava život ljudi u lokalnoj zajednici. Problem nastaje kada u lokalnoj zajednici postoje bitno različite vizije njenog razvoja i politički različiti ili suprotstavljeni ciljevi razvoja. Zadatak lokalnih vlasti je da usvoji mere i aktivnosti kojima se uspostavlja društvena ravnoteža, obezbeđuje stabilnost i omogućava kulturna razmena među društvenim grupama.

Teorijska matrica inkluzije manjinskih identiteta

Savemene inkluzivne politike teorijsku zasnovanost ideja i praksi nalaze u reformisanoj liberalnoj paradigmi koja je bila osnov različitih multikulturalnih politika s kraja prošlog veka. Na novi pristup multikulturalnosti aktivno su uticali manjinski pokreti zagovaranjem prava i interesa manjinskih grupa, čiji su se životni stilovi razlikovali od kultura glavnog toka i koji su zbog toga bili obeshrabrivani. Institucionalni i društveni pritisci na autohtonost njihovih identiteta bili su nit koja ih je povezivala uprkos izrazitoj heterogenosti. Ove grupe odlučno zahtevaju priznanje svojih identiteta i prevazilaze uvreženu hrišćansku floskulu o toleranciji identiteta koja podrazumeva prihvatanje validnosti društvenog neodobravanja. S jedne strane, ovi pokreti, insistiraju na pravnim i političkim reformama koje podrazumevaju institucionalno priznavanje posebnosti koje zastupaju, a s druge strane javnu afirmaciju različitosti, odnosno promene u načinu mišljenja i u vrednosnom sistemu.

Njihovi zahtevi su ukorenjeni u potrebi za preraspodelom društvene pravde i dobara. Stoga, ovi pokreti nisu skoncentrisani samo na priznanje identiteta već u suštini zahtevaju dublje socijalne promene.

Ovim promenama su obuhvaćeni i kulturni odnosi i u tom smislu razvijena je teorijska distinkcija na multikulturalistička društva koja na zahteve za priznanjem kulturnih identiteta odgovaraju afirmativnom političkom akcijom i na multikulturalna društva koja na ove zahteve na normativnom planu odgovaraju pozitivno, a u stvarnosti razvijaju politiku njihove asimilacije ili segregacije.

Smatrajući da pojam multikulturalnosti nije temeljno proučen, interkulturalisti nastoje da proniknu u prirodu, strukturu i osnove kulture i da odgovore na niz pitanja, između ostalih i na to zašto se na kulturnu različitost gleda nevoljno kao na činjenicu koju treba prihvatiti i tolerisati, a ne kao na pozitivnu vrednost koju je neophodno poštovati i negovati? Uočivši ovaj ne samo društveni i kulturni procep već i intelektualni i ideološki problem savremenih političkih teorija i društava, Bikju Parek, jedan od teoretičara multietničnosti, nastoji da iskorači iz njega nudeći teoriju dijaloške multikulturalnosti kojom insistira na dijalogu među kulturama, ali i na etičkim normama i institucionalnim strukturama, pri čemu akcenat stavlja na jasnim uslovima odnosa među kulturama.

Svoju teoriju Parek razvija određenjem pojma ljudskog identiteta koji podrazumeva dve činjenice: prvo, ljudi „moraju biti sposobni razlikovati sebe od ostatka prirode, videti se kao pripadnike posebne vrste, čime trebaju pridavati ontološko i moralno značenje“; drugo, „moraju biti spremni izdići se iznad ostalih društvenih uloga, položaja i mesta u društvu, zanimanja, veroispovesti – shvatiti kako ih to ne određuje potpuno“. Insistirajući na ljudskosti kao „osnovnom“, „primarnom“ identitetu pojedinca, Parek ne umanjuje značaj i ulogu drugih identiteta, naročito kulturnog, ali nastoji da ukaže koliko je važno da ljudi shvate da imaju izvesna svojstva ili sposobnosti koje dele sa svim ljudima, bez obzira na razlike među njima: „Ljudi trebaju shvatati same sebe kao nešto više od pukog zbroja svojih društvenih uloga“.

Sve veća međuzavisnost ljudi u globalnom društvu čini negovanje *ljudskog identiteta* mogućim i nužnim. Opasnost apstrahovanja ostalih dimenzija koje utiču na formiranje identiteta ličnosti Parek izbegava tako što ukazuje na njihovu dijalektičku povezanost. Naime, jedinstvo identiteta, pored ljudske čini i lična i društvena dimenzija. Dok ljudski identitet, koji je najplići i opšti i određuje ljude kao ljude, *lični identitet* artikuliše verovanja i vrednosti koji ih određuju kao ličnosti, a *društveni* određuje način na koji uređuju odnose s onima s kojima dele taj identitet. Ove tri dimenzije identiteta su neodvojive i neprestano se preklapaju i determinišu ukupni identitet, ali ne treba izgubiti iz vida da „jedino ljudski identitet artikulira kako se ljudi odnose s drugim ljudima, te šta zahtevaju od sebe i od drugih ljudi kao ljudi“².

Na kolektivnom planu, društva se međusobno razlikuju po određenom setu verovanja i tradicija koje određuju način na koji pripadnici tog društva treba da uredi lične planove i međusobne veze i odnose. Kako u određenom društvu nemaju svi iste uslove za očuvanje identiteta, jer društvo i njegove institucije se, po pravilu, sa više razumevanja odnose prema dominantnim (privilegovanim) kolektivnim identitetima, politički i kulturno organizovane manjine i intelektualci, ali i javne politike, dovode u pitanje ne samo društvene obrasce koji su neposredna prepreka priznavanju manjinskih identiteta i njihovoj integraciji, već preispituju celokupnu društvenu paradigmu i napadaju

1 Parekh, Bhikhu, „Nova politika identiteta“, Politička kultura, Zagreb, 2008, str. 29.
2 Parekh, 2008., str 30.

njene kulturne, socijalne, ekonomske, političke i druge delove. S tim u vezi etničke manjine ne preispituju samo pitanja diskriminacije i obezvređivanja već i celokupni pogled na rasu, etnicitet, naciju, čak racionalnost koja omogućava da se ljudi, na osnovu ljudske prirode, dovode u nepovoljne hijerarhijske položaje. Pareku je jasno da „budući da marginalni identiteti ne mogu postići svoj cilj jednakog uvažavanja bez radikalne promene dominantne kulture, njihova politika, poput svih radikalnih politika, ima snažno kulturno težište³“.

Na ovom mestu Parek ukazuje na protivrečnosti ciljeva manjinskih pokreta i težnje za jednakošću ostvarene u primarnoj ljudskosti. Naime, politika kolektivnog identiteta, s jedne strane, jača solidarnost unutar manjinske grupe, daje im moralno utemeljenje, ujedno preispituje dominantnu kulturu i stvara uslove za njenu pluralizaciju, a s druge strane, i ona teži tome da postane uska, ekskluzivna, pozitivistička... Na taj način se jedan oblik dominacije zamenjuje drugim, koji je najčešće još suroviji i autoritarniji, a ljudi se još manje prepoznaju u bazičnom identitetu ljudskosti. Najčešće, do „esencijalizacije“ identiteta dolazi kada se politički lideri usredsrede na sopstveni identitet i zanemaruju, poriču ili negiraju druge identitete. Ova isključivost najčešće dovodi do segregacije i šovinizma i često je odgovor na dugotrajne nepravde koje je neka grupa trpela u svom okruženju.

Do prekoračenja granica u kojima je politika identiteta zamajac progresu, dolazi i kada se on shvata kao objektivna, manje-više nepromenljiva datost zasnovana na iskustvu predaka, koja upravlja društvenim i istorijskim kretanjima. U ovom gledištu zanemareni su i aspekt ljudskosti i aspekt individualnosti identiteta. Naime, unutar jednog kolektivnog identiteta postoje različite autopercepcije vlastitog identiteta kako u pogledu slaganja prioriteta i vrednosti unutar ličnih identiteta, tako i njihovih dovođenja u međusobnu vezu unutar kolektiva.

Politika priznanja identiteta manjinskih grupa podrazumeva iskrenu težnju ka „dobrom društvu“ koje teži redistributivnoj pravdi, ali i priznavanju legitimnih identiteta. Parek smatra da su obe politike – redistribucije i priznanja identiteta jednako važne i da ih treba povezivati

3 Parekh, Bhikhu, „Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory“, Palgrave, 2000.

u koherentnu politiku koja bi mogla da delegitimizuje homogenizaciju politike jedne grupe kako u ekonomsko-socijalnom, tako i u kulturnom smislu i da obezbedi jednakost životnih šansi i samoodređenja - „Kad analizira državu, politika preraspodele proučava njezin klasni karakter i načine na koji je on skriven i reproduciran kroz strukturu verovanja i običaja. Politika priznavanja proučava njen kulturni karakter, identitete koje institucionalizira, skupine koje isključuje ili marginalizira, te suptilne načine na koje se to skriva i perpetuira. Ova dva oblika politike daleko su od međusobnog sukoba i nude komplementarne uvide u mehanizme isključivanja i marginaliziranja“. Parek smatra da su ove politike ne samo komplementarne, već da su i nužno potrebne jedna drugoj da bi međusobno crple duhovnu i političku energiju.

Pitanje je kako ovu sinergiju ostvariti u savremenim uslovima u kojima nema previše razumevanja, a ni zainteresovanih, kako za preraspodelu, tako i za priznavanje identiteta. Parek izbegava zamke idealizma teorije koju zastupa i upućuje umesto na tolerancije različitosti, na dijalog između različitih kultura. Preduslov dijaloga su: utvrđivanje načela na osnovu kojih se određena prava potražuju, resursi za ostvarivanje priznatih prava, načini razrešavanja sporova i najzad, zaštita individualnih sloboda u odnosu na moguću autoritarnost priznatih identiteta.

Međutim, korenite promene zahtevaju još jedan dublji zahvat prema rekonceptualizaciji uvreženog modela pravde i pravičnosti u kojoj bi temeljno trebalo razmotriti da i kolektivni identiteti mogu biti subjekti pravde jer se nepravda čini i njima svaki put kada njihovi pripadnici pojedinačno trpe nepravde zbog svog identiteta. Treba imati u vidu da država poseduje moć i institucije na osnovu kojih vrši redistribuciju pravde, ali kada je u pitanju priznavanje identiteta, stvari stoje drugačije jer državni intervencionizam ne znači puno ukoliko nema socijalnu podršku. Priznavanje identiteta i zagovaranje antidiskriminatorne prakse ne znači i da će pripadnici većine ili drugih grupa poštovati i prihvatiti identitete koji su predmet afirmativne akcije. U slučajevima prezrenja većine prema marginalnim grupama država ima ograničene mehanizme, osim da pristupi osmišljavanju procesa čiji cilj je postepeno, ali stalno podizanje nivoa moralne kulture i društvenog etosa.

Tumačenje pojmova

Kultura

Ne postoji jedinstvena teorija i definicija kulture, niti ju je, s obzirom na višeznačnost i slojevitost ovog pojma, moguće napisati. U širem smislu pod kulturom se podrazumeva celokupno ljudsko stvaralaštvo –materijalno i duhovno. U užem smislu pod kulturom se podrazumeva samo duhovna kultura, duhovne tvorevine ljudi odnosno društvena svest. Tipologija definicija kulture može se svesti na *kulturalistički* pristup (kultura kao zatvoren i od čoveka nezavistan sistem); *normativistički* (kultura kao skup pravila); *naturalistički* (kultura se svodi na biološka, organska i psihološka svojstva ličnosti); *pozitivistički* (kultura kao izraz savremenih činjenica)...

Pod kulturom se često opisuju i stilovi života i društvenog ponašanja u geografskoj i istorijskoj perspektivi. U tom smislu, kultura jednog društva obuhvata njene nematerijalne (verovanja, ideje, vrednosti) i materijalne (objekte, simbole ili tehnologiju), aspekte. Uloga i funkcije kulture u društvu uočljivi su u procesima identiteta, socijalizacije i institucionalizacije društva.

Multikulturalizam

Kao i većinu pojmova u društvenim naukama i multikulturalizam je teško precizno definisati. Smatra se da je ovaj pojam prvi put upotrebio kanadski premijer Pjer Trido 1971, godine nastojeći da ukaže na to da priroda kanadskog društva nije bikulturalna već multikulturalna jer, pored anglofona i frankofona značajnu istorijsku i društvenu ulogu imaju domorodačko stanovništvo i useljenici. Od tada razvijaju se sociološke, antropološke, lingvističke, etnološke i druge

definicije multikulturalizma. U savremenom dobu multikulturalizam se određuje u odnosu na promene koje su u vezi sa uređenjem položaja etno-kulturnih manjina različitim političkim akcijama. U tom smislu multikulturalizam shvataju u kontekstu politika priznavanja kulturnog (etničkoga) pluralizma i identiteta manjinskih grupa i prava različitih društvenih grupa na zaštitu i očuvanje kulturnih specifičnosti. S ovog gledišta, multikulturalizam može biti pozitivan ukoliko su politike u okviru kojih se razvija integrativne, odnosno ukoliko se njima zagovaraju tolerancija i suživot različitih društvenih grupa. Suprotan integrativnom multikulturalizmu je njegov antipod – segregativni multikulturalizam koji je preskriptivan, ali na nivou društvenih odnosa zadržava otuđenost kultura i ne podstiče socijalno povezivanje.

Interkulturalizam (multietničnost) Interkulturalizam se razvija na nasleđu integrativnog multikulturalizma i zagovara otvorenost kultura, podstiče saradnju i prožimanja među njima. Za razliku od multikulturalizma, interkulturalizam je razvojan, inkluzivan, dinamičan, poziva na saradnju i dijalog.

Interkulturalni dijalog Otvoren razgovor, razmena mišljenja i ideja između pojedinaca, grupa različitog etničkog, kulturnog, verskog i lingvističkog porekla. Interkulturalni dijalog se uvek zasniva na razumevanju i međusobnom uvažavanju sagovornika. Kroz interkulturalni dijalog sagovornici razvijaju empatiju i sposobnost komunikacije u višekulturnom društvu. Suština interkulturalnog dijaloga je da razvije potencijal višekulturalnih društava, ali i da odstrani rizike po mir i stabilost koji proističu iz različitosti.

- Inkluzija** U užem smislu inkluzija (uključivanje) je proces kojim se podstiče eliminisanje isključenosti marginalizovanih grupa iz socijalnog, ekonomskog, kulturnog i političkog života.
- U širem smislu inkluzija je princip utemeljen u vrednosnom sistemu društava čija je vizija ostvarivanje faktičke ravnopravnosti građana. Takva inkluzija je stvar uma jer u inkluzivnom okruženju svako doprinosi dobrobiti svih. Ovakvo shvatanje inkluziju stavlja u centar pokreta borbe za ljudska prava.
- Mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije)** Da bi se obezbedila društvena stabilnost i razvoj potrebno je da se sistemskim, planski osmišljenim javnim politikama otklone uzroci zbog kojih su pojedine društvene grupe marginalizovane ili se generacijski nalaze u izrazito nepovoljnom socijalno ekonomskom položaju. U osnovi javnih politika unapređenja socijalno-ekonomskog, obrazovnog i kulturnog položaja ljudi pogođenih složenim posledicama siromaštva i/ili diskriminacije jesu posebne (afirmativne) mere kojima im država obezbeđuje pravedniji položaj u društvenoj utakmici. Takvim merama najčešće im se obezbeđuje pristup obrazovanju i ravnopravnije zapošljavanje, a njihov karakter je privremen, odnosno one se garantuju do momenta kada njihovo postojanje gubi svrhu pošto se otklone uzroci zbog kojih su uvedene. Afirmativnim merama se obezbeđuje pravičniji pristup pravima građanima koji se, zbog dugotrajnog uticaja nepovoljnih socijalno ekonomskih činioca, nalaze u položaju koji je izvor njihove građanske nejednakosti i društvene isključenosti.

Pravo na nediskriminaciju Osnovno načelo sistema zaštite ljudskih prava je načelo nediskriminacije, slobode od diskriminacije, odnosno postizanja pune građanske ravnopravnosti. Načelo ima svoje pravne, etičke i političke korene i njegovo utemeljenje je u univerzalnim i regionalnim dokumentima. U „Deklaraciji o nezavisnosti“ (4. juli 1776) koja je prethodila Ustavu SAD, proklamovane su ideje ljudskih prava i jednakosti: „Svi su ljudi rođeni ravnopravni. Njihov tvorac sve ih je obdario izvesnim ličnim pravima u koje spadaju: život, sloboda i težnja sreći“.

Donošenjem Povelje Ujedinjenih nacija počelo je novo doba u kojem su ljudska prava i slobode utkani u osnovne civilizacijske vrednosti savremenog društva, a svaka diskriminacija je nedopustiva i zabranjena.

Socijalna kohezija „Socijalna kohezija podrazumeva sposobnost društva da na dugoročnoj osnovi svim svojim članovima osigura dobrobit, uključujući pravičan pristup raspoloživim dobrima, uvažavanje njihovog dostojanstva i različitosti, ličnu i kolektivnu autonomiju te odgovornu participaciju.“ (Pristup socijalnim pravima u Evropi, Savet Evrope, 2002.) Radi kvantitativnog merenja socijalne kohezije Savet Evrope koristi agregatne indikatore: *ekonomski* (siromaštvo, nejednakost, duga nezaposlenost); *socijalni* indikator (broj ubistava, prezaduženost porodica, kvalitet stanovanja); *pristupa javnim uslugama* (dostupnost medicinske i socijalne zaštite; pristup obrazovanju); pristup ljudskim pravima, učešće na izborima, rasna i polna diskriminacija, pristup sudovima i pravdi).

Asimilacija

Asimilacija je proces tokom kojeg jedna društvena grupa, u kontaktu s drugom društvenom grupom, gubi svoje osobenosti i samosvojnost, nestaje u drugoj grupi, utapa se u nju. Termin se često koristi i za oznaku kulturne asimilacije manjinskih etničkih, kulturnih i socijalnih grupa od strane većinskih etničkih grupa. Često se etnička asimilacija smatra nasilnom. U socijalnoj psihologiji i kulturnoj antropologiji socijalna asimilacija znači integraciju ili usvajanje vrednosti, normi i običaja jedne grupe od strane druge.

III Institucionalni osnov inkluzivnih kulturnih politika

Normativni osnov za kreiranje inkluzivne lokalne politike

Za razliku od ranijih ustavnih određenja koji su Srbiju definisali kao građansku državu⁴, savremeni Ustav⁵ Republiku Srbiju određuje kao nacionalnu državu, ali ističe i njen multietnički karakter: „Republika Srbija je država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovanu na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima“ (član 1). Princip građanske države koji više odgovara prirodi multikulturalnosti u Srbiji i razvoju multietničnosti kao osnovi interkulturalnih društvenih odnosa savremenim ustavnim određenjem je zanemaren.

Raspad jugoslovenske federacije i okolnosti koje su ga pratile dokaz su da ustavno određenje i priznanje multikulturalnog karaktera države nije garant ni društvene i političke stabilnosti, niti sigurnosti građana, već da se politike multikulturalnosti moraju osmišljavati i normativno urediti na proceni realnih društvenih odnosa i promena.

Republika Srbija nije usvojila ni strategiju multikulturalnosti, ni strategiju razvoja kulture, ali je položaj građana pripadnika nacionalnih

4 Ustav Republike Srbije iz 1990. godine („Službeni glasnik Republike Srbije“ 1/90) je Srbiju definisao kao „demokratsku državu svih građana koji u njoj žive, zasnovanu na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi“, a Ustav Savezne Republike Jugoslavije čije članice su bile republike Srbija i Crna Gora je takođe imao građanski karakter.

5 „Službeni glasnik RS“, br. 98/2006.

manjina uredila Ustavom⁶, oslanjajući se na rešenja „Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama“ koja je bila u osnovama ustavnog sistema Državne zajednice Srbija i Crna Gora⁷.

Povelji je prethodilo usvajanje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina⁸ u tadašnjem Saveznom parlamentu. Ovaj Zakon je u društveni život uneo dva važna instituta za kreiranje inkluzivne kulturne politike – kulturnu autonomiju nacionalnih manjina i manjinske samouprave. Međutim, desilo se suprotno očekivanjima, inkluzivne mogućnosti nisu razvijene jer Republika Srbija nije donela zakon kojim je trebalo urediti položaj građana pripadnika nacionalnih manjina i utemeljiti politiku multikulturalnosti. Izbegavanjem da se to učini izgubljen je inkluzivni potencijal (otvorena definicija nacionalne manjine na osnovu koje etno-kulturne grupe mogu čuvati i brinuti o identitetu, kulturna autonomija, afirmativne mere) Zakona iz 2002. godine, a kao po pravilu iz jedne greške proizilazi sledeća. Tako je 2009. godine donet Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina⁹ kojim je uređen izbor, položaj i rad manjinskih samouprava. Nedostatak promišljene politike multikulturalnosti uslovio je da Zakon iz 2009. godine omogući snažnu centralizaciju

6 Zajamčena su individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina i ustanovljena je neposredna ili preko manjinskih samouprava zaštita kolektivnih prava u vezi sa obrazovanjem, informisanjem, kulturom i službenom upotrebom jezika (član 75); zabranjena je diskriminacija po nacionalnoj, etničkoj ili verskoj osnovi i definisane su afirmativne mere (član 76) i nasilna asimilacija (član 78); zajamčena je ravnopravnost u vođenju javnih poslova (član 77); garantovana su prava na: izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; na korišćenje svog jezika i pisma; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku; na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina; na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova; da na svome jeziku koriste svoje ime i prezime; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku; na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja; na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom (član 79).

7 „Službeni list Srbije i Crne Gore“, br.6/2003.

8 „Službeni list SRJ“, br. 11/2002, „Službeni list SCG“, br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009 - dr. zakon i 97/2013 - odluka US).

9 „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009.

manjinskih samouprava i da institucionalizuje uticaje političkih partija na njihov rad. Time su šanse za uspostavljanje inkluzivne multikulturalne politike osujećene.

Međutim, trebalo bi podsetiti na član 81. Ustava koji je ostao u senci ustavnog jemstva kulturne autonomije i samouprave nacionalnih manjina, a sadrži inkluzivni potencijal. Naime, Ustav obavezuje državu da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja „podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet“. Na žalost, ova ustavna obaveza nije sprovedena kroz javne politike jer kao što je rečeno nisu utvrđene ni strategija multikulturalnosti, ni strategija kulturnog razvoja koje bi podstakle interkulturalnost.

Zakon o kulturi¹⁰ načelo inkluzivnosti ne uvrštava među načela na kojima se zasniva ostvarivanje opšteg interesa u kulturi. Ono se nazire u stavovima u kojima se naznačava i to da se država stara i o „integrisanju kulturnog razvoja u socio-ekonomski i politički dugoročni razvoj demokratskog društva“ (član 3, tačka 5) i o podsticanju „održivog razvoja kulturne sredine kao integralnog dela životne sredine“, ali smisao gubi u tome da inkluzija nije obuhvaćena u članu 6. koji u dvadeset dve tačke definiše opšti interes u kulturi, ali i članom 5. kojim se nacionalnim savetima nacionalnih manjina poverava da se staraju o sprovođenju kulturne politike nacionalne manjine i da „učestvuju u procesu odlučivanja ili sami odlučuju o pojedinim pitanjima vezanim za svoju kulturu, osnivaju ustanove kulture i druga pravna lica u kulturi“. Ukoliko ovaj član sagledamo u širem kontekstu, u vezi sa članovima 16. do 18. Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina kojim je manjinska samouprava, pored ostalog, ovlašćena da utvrđuje strategiju razvoja kulture nacionalne manjine, onda opravdano možemo očekivati na desetine različitih, možda i međusobno suprotstavljenih ili isključivih pogleda na kulturni razvoj. Odsustvo jasnog inkluzivnog stava u nacionalnoj kulturnoj politici dovodi do galimatijasa ideja, interesa i rešenja u kulturnim politikama društvenih grupa.

10 „Službeni glasnik Republike Srbije“, Br. 72/2009.

Inkluzivna kulturna politika podrazumeva i kulturu ljudskih prava. Ni jedna društvena grupa ne sme biti društveno isključena, a politika jednakih mogućnosti i pristup pravima mora biti dostupan svima bez obzira na pol, rasu nacionalnu ili etničku pripadnost, veroispovest, status, političko mišljenje.

Republika Srbija je potvrdila trideset tri međunarodnih konvencija i drugih opštih dokumenata kojima se garantuje ostvarivanje i zaštita ljudskih prava. Među njima su i paktovi i konvencije koje su donele UN: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (CERD), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama (CEDAW), Konvencija o pravima deteta (CRC), Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom i Savet Evrope: Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950), Protokol br. 12 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (2000) Okvirna konvencija za zaštitu prava nacionalnih manjina (1994), Evropska socijalna povelja (1961, 1996), Deklaracija o jednakosti žena i muškaraca (1988), Evropska kulturna konvencija (1954), Okvirna konvencija o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo (2005), Povelja o učešću stranaca u javnom životu na lokalnom nivou (1992), Evropska povelja o učešću mladih u regionalnom i lokalnom životu (2003) i drugi.

U vezi sa zaštitom prava „ranjivih“ grupa zbog čijeg dugotrajnog nepovoljnog položaja se najčešće osmišljavaju i usvajaju inkluzivne politike, Republika Srbija je donela brojne strategije (Strategija za smanjivanje siromaštva, Strategija za unapređenje položaja Roma, Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, Strategija za integraciju izbeglica i raseljenih lica, Strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova, Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja) i zakone (Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom¹¹, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom¹², Zakon o ravnopravnosti polova¹³...). U pripremi je i Zakon o zaštiti prava

11 „Službeni glasnik RS“, br. 36/2009 i 32/2013.

12 „Službeni glasnik RS“, br. 39/2006.

13 „Službeni glasnik RS“, br. 104/2009.

deteta¹⁴, a Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja¹⁵ ne samo što sadrži inkluzivne principe, već je i jedini zakon kojim se na jasan način stvaraju uslovi za sprovođenje inkluzivne javne politike.

Problem je što se donete strategije i zakoni ne sprovode. U slučaju Srbije ova konstatacija postaje floskula, isprazna misao koja nikoga ne obavezuje na aktivnost. Nesprovođenje zakona ili dugotrajno nečinjenje, odnosno ne stvaranje uslova da se oni primene, je ozbiljan problem ne samo javne uprave, koja snosi upravnu odgovornost za postojeće stanje, već i društva koje nema odgovarajući mehanizam pritisaka na donosioce odluka. U vezi sa promenama koje se nisu dogodile, a preko su potrebne, trebalo bi promisliti o tome na koji način civilno društvo u kojem su i nevladine organizacije, treba da osmisli strategiju delovanja.

Poslednjih decenija obnovljene su ideje o ravnopravnosti koja proizilazi iz ljudske prirode. Takva teorijska rasprava uslovila je donošenje nekoliko dokumenata međunarodnih organizacija kojima se promoviše interkulturalnost i inkluzija.

Univerzalna deklaracija UNES CO-a o kulturnoj raznolikosti

Generalna konferencija Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) na 31. sednici 2. novembra 2001. godine usvojila je „Univerzalnu deklaraciju o kulturnoj raznolikosti“¹⁶.

Ovu Deklaraciju UNESCO je donela na prihvaćenom stanovištu država članica da kultura predstavlja „specifični set duhovnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene grupe, te da pored umetnosti i književnosti, obuhvata i životni stil, načine zajedničkog življenja, vrednosne sisteme, tradiciju i verovanja“, te da se kultura nalazi u „središtu savremene debate o identitetu, društvenoj koheziji i razvoju ekonomije zasnovane na znanju“ i „da su poštovanje raznolikosti kultura, tolerancija, dijalog i saradnja u duhu međusobnog poverenja i razumevanja, najbolja garancija međunarodnog mira i sigurnosti“.

14 <http://www.ombudsman.rs>

15 „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013.

16 http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

„Deklaracija“ je zasnovana na po hijerarhiji i strukturi holistički postavljenim principima: identitet, raznolikost, pluralizam, ljudska prava, kreativnost, međunarodna solidarnost.

Kultura je civilizacijsko nasleđe i kao takva trebalo bi da je u funkciji dobrobiti i razvoja savremene i budućih generacija. U tom procesu kulturna raznolikost je jedan od korena razvoja kako ekonomskog, tako i intelektualnog, emotivnog, moralnog i duhovnog. U kulturno raznolikim društvima zadatak javnih politika je da obezbede skladnu interakciju između pojedinaca i grupa sa različitim, promenjivim i dinamičnim kulturnim indentitetom. Politike koje favorizuju uključivanje i angažiranje svih građana, garant su društvene kohezije, vitalnosti građanskog društva i mira. Tako shvaćen i javnim politikama podržan kulturni pluralizam snažno doprinosi kulturnim razmenama i razvoju kreativnih potencijala.

Zaštita kulturne raznolikosti je neodvojiva od poštovanja dostojanstva čoveka i ljudskih prava, posebno kada je reč o nacionalnim manjinama i autohtonim narodima. Kulturna prava su deo ljudskih prava koja su univerzalna, nedeljiva i međusobno povezana. Razvoj kreativne raznolikosti zahteva puno ostvarivanje kulturnih prava. U tom kontekstu svako ima pravo iskazati mišljenje, da stvara i plasira svoja dela na jeziku po sopstvenom izboru i posebno na maternjem jeziku; svako ima prava na kvalitetno obrazovanje koje u potpunosti poštuje lični kulturni identitet; svako ima pravo da učestvuje u kulturnom životu po svom izboru kao i da razvije vlastite kulturne aktivnosti u granicama ljudskih prava i osnovnih sloboda.

„Deklaracija“ kulturno nasleđe shvata izvorom kreativnosti i zato ga treba štititi i čuvati kako bi se obezbedio prenos na buduće generacije. Ono je istovremeno i svedočenje o iskustvu i ljudskim stremljenjima i kreativna snaga koja omogućava suštinski dijalog između kultura. Kulturnim politikama moraju se stvoriti povoljni uslovi za stvaranje i difuziju različitih kulturnih dobara i usluga kroz sektor kulturnih industrija koje imaju mogućnosti da ih afirmišu na lokalnom i svetskom nivou.

Uz „Deklaraciju“ usvojen je i akcioni plan koji države potpisnice obavezuje na preduzimanje niza aktivnosti kako bi stvorile povoljan normativni, društveni, institucionalni i ljudski osnov za promociju,

zaštitu i očuvanje različitosti kao osnove kulturnog razvoja. Jedan od osnovnih mehanizama za postavljanje tog cilja je sadržan u tačkama 18 i 19: „Razvoj kulturnih politika, uključujući operativne aranžmane potpore i/ili odgovarajuće regulatorne okvire, izrađene sa svrhom promocije principa ove Deklaracije, saglasno međunarodnim obvezama svake od zemalja“ i: „Blisko uključivanje različitih sektora civilnog društva u proces izrade javnih politika usmerenih ka očuvanju i promociji kulturne raznolikosti“.

Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu

Savet Evrope je 7. maja 2008. godine usvojio „Belu knjigu o interkulturalnom dijalogu¹⁷“ pod sloganom „Živeti zajedno kao jednaki u dostojanstvu“. „Bela knjiga“ je odgovor četrdeset sedam država članica saveta Evrope na izazove različitosti koje su ukorenjene u istoriji kontinenta¹⁸. Budućnost Evrope zavisi od toga na koji način ćemo upravljati kulturnom različitosti i „Bela knjiga“ jasno daje do znanja da je interkulturalnost društveni model koji javnim politikama i društvenom posvećenošću treba postići. Interkulturalnost je zasnovana na ideji ljudskog dostojanstva, čovečnosti i brizi za živote svih. Sredstvo koje vodi do željenog cilja je interkulturalni dijalog.

„Bela knjiga“ ukazuje na slabosti dosadašnjeg modela upravljanja različitosti koji se temeljio na „politikama multikulturalizma“, koje su nemoćne da se delotvorno suprotstave segregativnoj prirodi etno kulturnih grupa i ukazuje na to da put ka inkluzivnom društvu vodi preko interkulturalnosti. Paradigma, „moralni kompas“, politike inkluzije su opšti principi Saveta Evrope – tolerancija, zabrana diskriminacije.

Ostvarivanje ovih principa podrazumeva to da „kulturne tradicije, bez obzira na to da li su tradicije manjine ili većine, ne smeju gaziti principe i standarde Evropske konvencije o ljudskim pravima niti druge instrumente Saveta Evrope koji se tiču građanskih i političkih,

17 Savet Evrope, F-67075 Strazbur Cedex (www.coe.int/dialogue)

18 Usvajanju „Bele knjige“ prethodil e su: Faro deklaracije o strategiji Saveta Evrope o razvoju interkulturalnog dijaloga (2005), Deklaraciji iz Opatije (2003) i Deklaraciji iz Atine (2003) u kojima su razmatrani principi interkulturalnog dijaloga.

socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava¹⁹. Osnova na kojoj se ovi principi sprovode jeste građanska jednakost (ravnopravnost), odnosno uverenje da se izazov zajedničkog života u raznolikom društvu može prevazići jedino ako dostojanstveno živimo zajedno kao jednake (ravnopravne) individue, a da bi se to praktično postiglo interkulturalni dijalog treba promovisati i razvijati u svim društvenim sferama: komšiluku, na radnom mestu, kroz obrazovni sistem, građanskom društvu, među omladinom, u medijima, umetnosti i političkom životu. „Belom knjigom“ se poručuje: „Svaki akter, bilo da je to nevladina organizacija, verska zajednica, socijalni partner ili politička partija, uključena je u dijalog, kao i svaki pojedinac. A svaki nivo vlasti, od lokalnog preko regionalnog i nacionalnog do međunarodnog, uključen je u demokratsko upravljanje kulturnom raznolikošću“.

Interkulturalni dijalog je proces koji obuhvata otvorenu i dostojanstvenu razmenu mišljenja između pojedinaca i grupa različitog etničkog, kulturnog, verskog i jezičkog porekla i nasleđa uz uzajamno razumevanje i poštovanje. Potrebno je imati slobodu i sposobnost izražavanja, kao i volju i umeće da se sasluša mišljenje drugog. Interkulturalni dijalog doprinosi političkoj, socijalnoj, kulturnoj i ekonomskoj integraciji i koheziji kulturno različitih društava. On neguje jednakost, ljudsko dostojanstvo i smisao zajedničkog cilja. Teži da razvije dublje razumevanje različitih pogleda i praksi u svetu, da poveća saradnju i učestvovanje (ili slobodu da se napravi izbor), da osnaži razvoj i transformaciju pojedinca, kao i da promoviše međusobnu toleranciju i uvažavanje²⁰.

Interkulturalni dijalog je neophodan da bi se postiglo inkluzivno društvo u kom ni jedan pojedinac nije marginalizovan niti izopšten, njime se postiže socijalna kohezija i prevazilaze kulturni nesporazumi. Interkulturalni dijalog, da ne bi bio još jedna floskula i „promašena ideja“, zahteva konkretne javne politike u kojima se „neguju principi demokratske kulture: slobodoumlje, volja za dijalogom, volja da se drugima dozvoli da iskažu svoje mišljenje, sposobnost da se konflikti reše mirnim sredstvima i da se prepoznaju osnovani argumenti drugih.

19 http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf.

20 „Bela knjiga“, str. 11.

On doprinosi jačanju demokratske stabilnosti i borbi protiv predrasuda i stereotipa u javnom životu i političkom diskursu, olakšava stvaranje koalicija između različitih kulturnih i verskih zajednica i može sprečiti eskaliranje konflikata i u situacijama nakon konflikta ili tokom zamrznutog konflikta²¹.

Svesni rizika koji prate interkulturalnost, autori „Bele knjige“ ukazuju na pet političkih smernica za promovisanje interkulturalnog dijaloga: demokratsko upravljanje kulturnom razlikošću; demokratsko građanstvo i učestvovanje, usvajanje i predavanje interkulturalnih znanja; prostor za interkulturalni dijalog; interkulturalni dijalog u međunarodnim odnosima.

Sa stanovišta uspostavljanja inkluzivnih kulturnih politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu, razmotrićemo najvažnije principe interkulturalnog dijaloga. Demokratsko upravljanje kulturnim raznolikostima je moguće u političkoj kulturi u kojoj je prevaziđena rasprava u vezi sa osnovnim zajedničkim principima – demokratija, vladavina prava, ljudska prava i slobode, tolerancija, nediskriminacija, uzajamno poštovanje. Kulturna raznolikost je moguća ukoliko se demokratskim putem uspostave institucionalni i društveni odnosi u kojima se u saglasje dovode principi većine sa principima kojima se garantuje ravnopravnost manjinskim grupama.

Razvijanje političke kulture koja će pospešiti kulturni pluralizam je zahtevno i podrazumeva obrazovnu, kulturnu i medijsku politiku kojima se stvaraju kapaciteti za kritičko mišljenje i inovacije. U tom procesu neophodno je angažovanje svih od donosioca odluka, političkih stranaka, civilnog društva, do pojedinačnog profesionalnog doprinosu učitelja, nastavnika, novinara... Angažovanje podrazumeva i sticanje znanja o ljudskim pravima i interkulturalnosti, uzdržavanje od činjenja koja ugrožavaju ciljeve interkulturalnog dijaloga ili od govora mržnje. Posebna odgovornost u ovom procesu je na građanima i organizacijama građanskog društva koji bi trebalo da su promoteri interkulturalnog dijaloga i najsnažniji zagovornici društvene inkluzije.

Najsnažnija poluga razvoja interkulturalnog dijaloga i širenja novih vrednosti je obrazovanje za demokratsko građanstvo koje se

21 „Bela knjiga“, str. 11.

ostvaruje u javnim privatnim školama, alternativnom obrazovanju i neposrednom životnom okruženju. Cilj ovakvog obrazovanja je aktivan i odgovoran građanin koji uvažava druge.

„Bela knjiga“ ukazuje da interkulturalno obrazovanje ili obrazovanje za interkulturalizam, podrazumeva sticanje znanja iz različitih disciplina: istorije, građanstva, politike, ljudskih prava, globalnih društvenih promena i kulturnog nasleđa.

Prepreke interkulturalnom obrazovanju su duboko ukorenjene u društvenoj prirodi multikulturalnosti i zato osmišljavanje inkluzivne politike zahteva promenu vrednosti i retorike. Zato se od donosioca odluka očekuje da u obrazovnim sistemima neguju nastavu istorije, religije i književnosti koje kod učenika razvijaju kritičko mišljenje i analizu tumačenja istorijskih, religijskih i društvenih događaja, razvijaju dijalog i podstiču traženje činjenica na osnovu različitih perspektiva, naročito kada je reč o osetljivim istorijskim ili religijskim događajima i temama: „Predavanje istorije je instrument za sprečavanje novog holokausta ili poricanja istog, genocida i drugih zločina protiv čovečnosti, etničkih čišćenja, grubog kršenja ljudskih prava, za prevazilaženje rana iz prošlosti i promovisanje osnovnih vrednosti koje Savet Evrope zagovara – ono je odlučujući faktor za pomirenje, uvažavanje, razumevanje i uzajamno poverenje između naroda. Predavanje istorije u demokratskoj Evropi treba da zauzme važno mesto u obučavanju odgovornih i aktivnih građana i razvijanju uvažavanja prema svim oblicima različitosti koje će se zasnivati na razumevanju nacionalnog identiteta i načelu tolerancije. Predavanje istorije ne sme biti instrument za ideološku manipulaciju, propagandno sredstvo za promovisanje netrpeljivosti i krajnjih nacionalističkih, ksenofobičnih, rasističkih i antisemitskih ideja. Istorijsko istraživanje i način na koji se istorija predaje u školama ne mogu, bez obzira na nameru, biti u skladu sa osnovnim vrednostima i pravilnicima Saveta Evrope ako dozvoljavaju i omogućavaju zloupotrebu istorije. Predavanje istorije mora da obuhvati eliminisanje svake predrasude i svakog stereotipa, tako što će se u nastavnim planovima akcenat staviti na pozitivne uticaje jedne države na drugu, jedne religije na drugu, jedne škole mišljenja na drugu tokom perioda evropskog istorijskog razvoja, kao i na kritičko

proučavanje zloupotrebe istorije bilo zbog poricanja istorijskih činjenica, krivotvorenja istorije, brisanja, neznanja ili ponovnog prisvajanja ideoloških ciljeva²².

Jednako važno za usvajanje interkulturalnih vrednosti je alternativno, neformalno obrazovanje. „Bela knjiga“ sugerise da se neformalnim obrazovanjem u omladinskim i sportskim organizacijama i verskim zajednicama mogu stvarati ključni uslovi za unapređenje interkulturalnog dijaloga i stvaranje socijalne kohezije. Podrška alternativnom obrazovanju su mediji, savremene komunikacije (internet, društvene mreže), ali i nevladine organizacije koje bi trebalo da razvijaju povoljno društveno okruženje ili da pružaju podršku porodicama za prihvatanje interkulturalne vrednosti.

Sledeća prepreka vođenja interkulturalnog razgovora je jezik. „Belom knjigom“ Savet Evrope ukazuje kako na vrednost jezičke raznolikosti, tako i na to da je neophodno da pripadnici jezičkih (etno-kulturalnih) manjina usvoje jezik kojim govori većina stanovnika države kako bi bili punopravni građani. Ovo je u skladu sa onim što navodi Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima da jezici koji se manje govore moraju biti zaštićeni da ne bi nestali, jer doprinose kulturalnom bogatstvu Evrope, a upotreba tih jezika je neotuđivo pravo. Istovremeno, on naglašava vrednost višejezičnosti i insistira da zaštita jezika koje koristi manjina u određenoj državi ne ide na štetu službenih jezika i potrebi da se oni uče. Učenje jezika pomaže učenicima da izbegnu stereotipe o pojedincima, da podstaknu radoznalost, budu otvoreni prema drugima i otkriju druge kulture. Učenje jezika im pomaže da uvide da saradnja sa licima koja imaju drugačiji društveni identitet i pripadaju drugoj kulturali obogaćuje njihovo iskustvo.

Najzad, interkulturalizmu je pored društvenog potreban i fizički prostor, prostor otvoren i dostupan za sve: ulice, pijace, kuće, zabavišta, škole i univerziteti, kulturalni i socijalni centri, omladinski klubovi, crkve, sinagoge i džamije, preduzeća, muzeji i biblioteke... Vlast opredeljena za interkulturalizam prepoznaje, gradi i neguje takav prostor. Urbano planiranje, umetnost i kulturalna kreativnost

22 „Bela knjiga“, str. 23.

su potencijali za unapređenje poštovanja drugih i izvor su znanja o različitom kulturnom izražavanju i mogu doprineti stvaranju tolerancije, uzajamnom razumevanju i uvažavanju.

„Belom knjigom“ Savet Evrope je uveo interkulturni dijalog kao potporu izgradnje novog društvenog i kulturnog evropskog modela koji će omogućiti da svi koji žive u kulturno raznolikim društvima ravnopravno ostvaruju svoja ljudska prava i osnovne slobode.

Agenda 21 za kulturu

Sledeći dokument na koji bi trebalo skrenuti pažnju je „Agenda 21 za kulturu“ koju su 2004. godine usvojili Ujedinjeni gradovi i lokalne samouprave (USLG) kao osnovu lokalnih javnih kulturnih politika. Ideje i principi na kojima je zasnovana „Agenda 21 za kulturu“ saglasna je idejama „Bele knjige“ i proizilazi iz ideja Univerzalne deklaracije o kulturnoj različitosti UNESCO²³. Kulturna različitost se poima kao najvažnija baština čovečanstva. Ona je proizvod više hiljada godina istorije, plod zajedničkog doprinosa svih ljudi, njihovih jezika, mašte, tehnologija i stvaralaštva i sredstvo za postizanje kvalitetnijeg intelektualnog, emocionalnog, moralnog i duhovnog života.

Jedan od holističkih principa „Agende 21“ je jedinstvo kulturnih i ekoloških potreba ljudi. Polazi se od pretpostavke da je zbog ubrzanog tehnološkog razvoja i ekonomskog rasta ugroženo prirodno okruženje, a da je globalizacija, koja po svojoj prirodi ujednačava i isključuje, potkopala kulturne različitosti; „Kao izvorište razmena, inovacija i kreativnosti, kulturna različitost je čovečanstvu neophodna u istoj meri u kojoj je prirodi neophodan bio diverzitet²⁴“.

Oslanjajući se na ove osnovne principe, lokalne samouprave se zalažu za kulturu ljudskih prava u kojoj kulturna, niti bilo koja druga, različitost može biti povod njihovog kršenja. Ljudski. Šta više, lokalne samouprave su na globalnom nivou najznačajniji zagovornici i zaštitari ljudskih prava i čuvari mira i da bi posvećeno služile ovim

23 www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hr.pdf

24 UNESCO – Univerzalna deklaracija o kulturnoj različitosti, član 1.

ciljevima stvaraju i unapređuju različite metode, puteve delovanja i razvijaju i neguju saradnju.

Značajan princip „Agende 21 za kulturu“ je pluralni kulturni razvoj. Dobro upravljanje lokalnom zajednicom podrazumeva dostupnost i transparentnost informacija, učešće građana u razvoju kulturnih politika i u procesima odlučivanja. U tom smislu lokalne zajednice moraju neprestano da se razvijaju i pružaju prirodno okruženje kreativnoj različitosti i prostorima u kojima plodni susreti svega onoga što je u njima različito i drugačije (porekla, vizije, starosna doba, polovi, etničke grupe i društvene klase) omogućavaju pun razvoj čoveka. Dijalog između identiteta i diverziteta, pojedinca i grupe jeste sredstvo od životne važnosti, koje garantuje kako planetarno kulturno državljanstvo, tako i opstanak jezičkih različitosti i razvoj kultura²⁵. Održavanje takvog stanja nije samo odgovornost nacionalnih i lokalnih vlasti već i građanskog društva i građana. Zato je afirmacija kultura, i politika koje podstiču njihovo prepoznavanje, priznavanje, vrednovanje i stvaranje značajan činilac održivog razvoja lokalnih samouprava. One razvijaju ljudske kapacitete i privredne, političke i društvene uslove kako bi obezbedili jezgrovitu, razvojnu i inkluzivnu kulturnu politiku. U tom procesu centralno mesto, bez izuzetka, imaju javne kulturne politike.

Kvalitet lokalnog razvoja zavisi od međusobne povezanosti kulturnih i drugih javnih politika: društvene, ekonomske, obrazovne ekološke i urbanističke. Kulturne politike moraju nalaziti i uspostavljati ravnotežu između javnih i privatnih interesa, između javne uloge kulture i njene institucionalizacije. Prekomerna institucionalizacija ili preterana dominacija tržišta kao jedinog koje odlučuje o raspoređivanju kulturnih resursa donosi rizike i stvara prepreku dinamičnom razvoju kulturnih sistema. Sopstvena inicijativa građana, bilo pojedinaca bilo udruženih u asocijacije ili društvene pokrete, jeste temelj kulturne slobode. Pravilno vrednovanje sveukupnog stvaranja i širenja kulturnih dobara – amaterskog ili profesionalnog, zanatskog ili industrijskog, individualnog ili kolektivnog – u savremenom svetu postaje odlučujući faktor emancipacije, garantovanja različitosti i, sledstveno tome, ostvarenja demokratskog prava svih naroda da istaknu sopstveni

25 Agenda 21 za kulturu, strana 8.

identitet u odnosima između kultura. Zato kulturna dobra i usluge, kao nosioci identiteta, vrednosti i značenja, ne smeju da se tretiraju kao potrošna roba, kao što se tretiraju sve druge robe ili usluge²⁶.

Više od 300 gradova, lokalnih samouprava i organizacija iz celog sveta povezani su „Agendom 21 za kulturu“. Zvanično usvajanje „Agende 21 za kulturu“ od strane lokalnih samouprava podrazumeva preuzimanje inicijative lokalne samouprave i građana da kulturu postavi u centar razvoja lokalne politike. Pristupanjem „Agendi 21 za kulturu“ lokalne samouprave iskazuju solidarnost i saradnju sa gradovima i lokalnim samoupravama u svetu. Međutim, usvajanje „Agende“ podrazumeva i njeno sprovođenje, a normativna, logička i ljudska infrastruktura za to stvara se donošenjem lokalne kulturne strategije i povelje o kulturnim pravima i odgovornosti, ustanovljavanjem saveta za kulturu i procenom kulturnog uticaja.

„Deklaracija (smernice) za multikulturalne biblioteke“

Uvažavajući autohtonost kultura Međunarodna federacija bibliotekskih udruženja i institucija je 2006. godine usvojila „Deklaraciju (smernice) za multikulturalne biblioteke“ u kojoj je određen pojam „različitost kultura“ ili „multikulturalizam“ tako što pod njima podrazumeva „harmonično, zajedničko življenje, kao i međusobne odnose različitih kultura, pri čemu se kultura posmatra kao neodvojivi deo duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emotivnih osobenosti. Ova svojstva karakterišu jedno društvo ili jednu socijalnu grupu, pri tome obuhvatajući i umetnost, literaturu, forme življenja i zajedničkog života, kao i sistem vrednosti, tradiciju i uverenja.“ Deklaracija, koju je u aprilu 2008. godine potvrdio Savet UNESCO za program „Informacije za sve“, polazi od toga da različitost kultura (multikulturalizam) predstavlja bazu zajedničkih snaga kako lokalne zajednice tako i globalnog društva.

U tom smislu različitost kultura i jezika je „zajednička zaostavština koja treba da se prihvati, očuva i poštuje. Ona je izvor razmene inovacija, kreativnosti i osnova za miran zajednički život svih naroda.

²⁶ Agenda 21 za kulturu, strana 9.

Poštovanje različitosti kultura, tolerancije, dijaloga i razumevanja predstavlja najbolju garanciju međunarodne slobode i sigurnosti²⁷.

„Deklaracija o multikulturalnim bibliotekama“ je zasnovana na univerzalnom principu o dostupnosti informacija i bibliotečkih usluga bez obzira na poreklo, jezik i kulturu korisnika te usluge. Šta više, obaveza je biblioteka da informacije stave na raspolaganje na „odgovarajućem jeziku i pismu i da omoguće pristup materijalima i delatnosti koji odgovaraju svim delatnostima i potrebama“, te da „omoguće saradnicima da različitostima zajednice izađu u susret da se za to stručno usavršavaju kako bi sa i za različite oblike zajednica mogli da obavljaju svoju delatnost“. Ovi principi su zasnovani na inkluzivnim principima jer sugerišu bibliotekama u društvima bogatim kulturnim različitostima da svoje sadržaje i ponude prilagode i „otvore“ specifičnim jezičkim i kulturnim grupama, a posebno marginalizovanim – nacionalnim manjinama i starosedeočima, azilantima, izbeglicama, ljudima sa privremenom dozvolom boravka, sezonskim radnicima.

Multikulturalna biblioteka da bi odgovorila savremenim zahtevima kulturno raznovrsnih društava treba da svoje fondove i resurse razvija u skladu sa jezičkim i kulturnim potrebama društva, da ravnopravno vodi računa o očuvanju svih kulturnih nasleđa, da koristeći prednosti informacionih sistema obezbedi pristup svim materijalima na različitim jezicima, da unapređuje i promovise dijalog kultura. Ostvarivanje javne politike multikulturalnosti u bibliotekama podrazumeva integrisanje svih oblika bibliotečke delatnosti tako da se različitostima jezika i kultura pristupa s jednakom pažnjom kao i delatnostima koje se organizuju za većinsku kulturnu ili jezičku grupu, odnosno nužno je prevazići lažnu kulturnu konstrukciju na „glavne“ i „sporedne“ identitete.

„Deklaracija“ ukazuje na praktične aktivnosti koje treba preduzeti kako bi se pomenuti principi i ciljevi ostvarili: prvo, „osnovne ideje vodilje i strategijski plan biblioteke, koji definišu zadatke, ciljeve, prioritete i delatnosti biblioteke, treba da budu definisani u odnosu na različitost kultura. Plan treba da se zasniva na sprovedenoj analizi o potrebama korisnika biblioteke, kao i na odgovarajućim resursima,

27 <http://www.ifla.org/publications/iflaunesco-multicultural-library-manifesto>

a aktivnosti biblioteke ne treba izolovano jedna od druge da se razvijaju i sprovode. Saradnju sa relevantnim korisničkim grupama i ekspertima na lokalnom, nacionalnom ili internacionalnom nivou treba unapređivati“; i drugo, „bibliotekari su aktivni posrednici između ponuđenih medija i korisnika. Profesionalno obrazovanje i kontinuirano stručno usavršavanje bibliotekara treba da se fokusira na ponudu u multikulturalnim sredinama, interkulturalnu komunikaciju i senzibilitet, antidiskriminaciju, različite kulture i jezike. Usluga multikulturalne biblioteke treba da oslikava različitosti kultura i jezika sredine, pri čemu će doprineti zaštiti kulturne samosvesti, a sredinu, koju biblioteka opslužuje, će reprezentovati i komunikaciju u njoj unapređiti“.

Digitalizacija bibliotečkih fondova i sve brži razvoj informatičkih tehnologija usloveli su da se interkulturalni pristup usvoji na nivou globalnih bibliotečkih mreža, što potvrđuje tezu da je u savremenim okolnostima interkulturalnost poželjni ideal, a da se model čuvanja sadržaja na jezicima i o kulturama različitih etno-kulturnih grupa ustanovljava u nacionalnim i lokalnim bibliotečkim fondovima.

Korak ka interkulturalnom okruženju učinjen je 2005. godine kada je Džejms Bilington, direktor Kongresne biblioteke, u čuvenom obraćanju Nacionalnoj komisiji SAD pred UNESCO-m, predložio osnivanje Svetske digitalne biblioteke čiji cilj je da doprinese ostvarivanju „obećanja o zbližavanju ljudi iz celog sveta, slaveći dubinu i jedinstvenost različitih kultura kroz uzajamnu globalnu saradnju“. Bilingtonovo zaveštanje pored nacionalnih i drugih velikih biblioteka²⁸ razvija se pod okriljem UNESCO, ali i uz snažnu podršku Google, vodećeg internet pretraživača, i nacionalnih država. Dostupnost sadržaja na Svetskoj digitalnoj biblioteci je obezbeđena na šest zvaničnih jezika u Ujedinjenim nacijama, a pojedini sadržaji su dostupni na još četrdeset jezika.

Doprinos ideji interkulturalnog okruženja je i „Europeana“ servis podrške koji je, na inicijativu Evropske komisije, nastao na resursima

28 Šest partnerskih biblioteka Nacionalna biblioteka Brazila, Biblioteka Aleksandrina iz Egipta, Nacionalna biblioteka i Arhiv iz Egipta, Nacionalna biblioteka Rusije, Ruska državna biblioteka i Kongresna biblioteka su bili stožeri ustanovljavanja Svetske digitalne biblioteke, a sledile su ih nacionalne i univerzitetske biblioteke Kine, Francuske, Izraela, Srbije i drugih država.

i iskustvima Evropske biblioteke. Među ciljevima ovog servisa, koji bi trebalo da pruži integrisani pristup mnoštvu digitalnih izvora „obezbeđenih iz muzeja, arhiva, biblioteka i audio-vizuelnih institucija širom Evrope“, je i promovisanje razumevanja značenja evropskog povezivanja i svesti o evropskom identitetu.

Multikulturalne biblioteke bi trebalo da su decentralizovane i da su upravljački tako osposobljene da se prilagode prirodi i promenama zajednice koje uslužuju. Sledeći primeri bi trebalo da ukažu na to da su modeli rada ovih biblioteka različiti, ali uvek usmereni ka korisniku. Šta više ove biblioteke su deo opšteg kulturnog sistema i zavise od lokalnih ili centralnih centara moći i fondova. Zato, da bi multikulturalna biblioteka kao prenosilac dela kulturne politike društvenih promena od monokulturalnog ka interkulturalnom društvu, postala svakodnevica potrebno je da se na nivou javne politike multikulturalnosti postigne saglasnost u vezi sa njenim doslednim sprovođenjem, koje podrazumeva i menjanje uvreženog monokulturalnog društvenog obrasca, usvajanje vrednosti iz dodirnih kulturnih grupa, razvijanje uslova za ravnopravno učenje jezika većinske i manjinskih etno-kulturnih zajednica u što ranijem detinjstvu, dosledna zaštita jezika kojima govore pripadnici određene zajednice, unapređenje izvora i dostupnosti informatičkog društva i na kraju, ali svakako ne na poslednjem mestu, obezbeđivanje upravljanja i finasiranja biblioteka kako bi se korisnicima multikulturalnih biblioteka omogućio besplatan pristup fondovima i informativnim servisima.

Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava

Visoki komesar za nacionalne manjine OSCE je 2012. godine doprineo „mekim“ standardima uspostavljanja interkulturalnog dijaloga. Na osnovu prethodnih iskustava OSCE u vezi sa zaštitom nacionalnih manjina i prevencijom konflikata, Visoki komesar²⁹ je pripremio „Smernice za integraciju raznolikih društava“.

„Smernice“ su zasnovane na iskustvu Visokog komesara za nacionalne manjine OSCE na osnovu kojeg zaključuje da „ukoliko raznolika

29 Funkciju Visokog komesara je obavljao norveški diplomata Knut Volebek.

društva nemaju dobru politiku integracije, onda postoji opasnost da različite zajednice, posebno one koje su velike i imaju teritorijalnu koncentraciju, postanu u sve većoj meri izdvojene, da imaju sasvim malo ili čak nimalo zajedničkih interesa i da nemaju osećaj pripadnosti društvu u celini. Takvo razdvajanje na paralelna i međusobno nepovezana društva predstavlja ozbiljan rizik po održivost i stabilnost svake multietničke države. Ta opasnost se može ublažiti integracionim procesom kojim će se dobro upravljati, zato što taj proces može odigrati ključnu ulogu u sprečavanju eskalacije napetosti u konflikt i istovremeno predstavlja preduslov za izgradnju društva ravnopravnosti. Integracija se u osnovi bavi prihvatanjem odgovornosti koju podrazumeva suverenitet, što obuhvata poštovanje ljudskih prava i obezbeđivanje valjanog i delotvornog upravljanja, i sasvim je tesno povezano sa ukupnom stabilnošću svakog pluralističkog društva³⁰.

Integrativna multikulturalna politika ne znači samo priznanje manjinske kulture, identiteta i političkih interesa, već podrazumeva da države obezbeđuju uspostavljanje komunikacije i interakcije koje će nadilaziti etničke podele. Smernicama se sugeriše da nije dovoljno da nacionalne manjine samo ostvaruju zakonsko pravo da delotvorno učestvuju u opštem upravljanju državom, već da treba da budu podstaknute da to čine.

Integrisanje je dinamički proces u kome učestvuje više aktera i svi oni se angažuju da bi obezbedili delotvorno učešće svih pripadnika raznolikog društva u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom životu i snaži zajednički i inkluzivni osećaj pripadnosti kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Da bi podržale proces integracije, države treba da prihvate politiku kojoj je cilj stvaranje društva u kome se raznolikost poštuje i u kome svako, uključujući sve pripadnike etničkih, jezičkih, kulturnih ili verskih grupa, doprinosi izgradnji i održavanju zajedničkog i inkluzivnog građanskog identiteta. To se postiže obezbeđivanjem jednakih mogućnosti za sve da doprinesu društvu i da sami imaju koristi od njega. Za to je potrebno da država obezbedi da svačija prava budu poštovana i da stvori uslove u kojima svi članovi društva mogu da preuzmu svoj deo odgovornosti. Društvo u celini ima koristi od takve politike. Taj proces može dovesti

³⁰ „Smernice“, str. 6

do promena i u većinskoj i u manjinskoj kulturi. Upravo zbog toga Visoki komesar radije govori o integraciji multietničkih društava nego o integraciji neke manjinske grupe u određeno društvo³¹.

„Smernice“ se odnose na širi politički i društveni kontekst integracije multietničkih društava i njima se sugerije da nacionalnim propisima treba obezbediti priznavanje individualnih višestrukih, višeslojnih, kontekstualnih i dinamičnih identiteta. Međutim, društveno bogatstvo počiva na raznolikosti i pluralizmu. Da bi jačale kohezivne veze unutar višekulturne zajednice neophodno je na sve načine, normativno, institucionalno, unutar građanskog društva negovati i podsticati raznolikost. Visoki komesar sugerije da države ne treba da se definišu u ekskluzivističkim i (mono) etničkim kategorijama kao „vlasništvo“ jednog ili više tačno određenih etniciteta. Pored toga, potrebno je i nužno da pripadnici većina i manjina spoznaju i prihvate da se njihovi identiteti, baš kao i identitet države, menjaju i razvijaju, između ostalog i zbog kulturnih razmena. Utoliko, politika integracije treba da se zasniva na inkluziji kojom se obezbeđuje društvena ravnopravnost, odnosno da svako ima jednaku mogućnost pristupa javnim dobrima i uslugama i svakome se pružaju jednake šanse. Delotvorno učešće na ravnopravnoj osnovi svih članova društva u socijalnom, ekonomskom i kulturnom životu i javnim poslovima je osnovna društvena tendencija.

Visoki komesar se zalaže za poštovanje prava manjina da održe i razvijaju svoju kulturu i da očuvaju etno-kulturni, jezički i verski identitet. Međutim, ovaj organ OSCE upozorava da je to delotvorno samo ako se istovremeno radi na izgradnji kohezivnog društva u kome svako ima mogućnost da učestvuje u političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu društva. Za to je potrebno stalno uravnotežavati prava i interese svih grupa, kako manjinskih, tako i većinske. Ova ravnoteža nije nepromenljiva jer su društva dinamična i podložna promenama.

Integraciona politika pre svega treba da podstiče dijalog između zajednica i njihovu interakciju na osnovu tolerantnosti i uzajamnog poštovanja. To podrazumeva usvajanje sistema osmišljenih javnih politika namenjenih i većini i manjinama. Integracionim (inkluzivnim)

31 „Smernice“, str. 7.

javnim politikama podstiče se uzajamno prilagođavanje i građanski aktivizam čiji cilj je uravnotežena društvena interakcija. Među takvim politikama je i integrativna (inkluzivna) kulturna politika.

Visoki komesar za nacionalne manjine ukazuje na to da se inkluzijom u kulturnoj politici postiže društvena stabilnost, sprečavaju konflikti i jača opšta sigurnost. Država mora da prizna manjinske identitete, da obezbedi normativne i faktičke uslove za očuvanje njihove tradicije i kulturne baštine, ali i mogućnosti učešća u kulturnom životu šire društvene zajednice zasnovanu na principima tolerancije i interkulturalnog dijaloga. U tom procesu treba brinuti da pravo da brinu o sopstvenom identitetu ne zavede manjinsku grupu u izolaciju i segregaciju i ne produbi društvene jazove. Da bi se to izbeglo neophodno je jačati društvenu svest o interkulturalnom dijalogu i vrednostima multikulturalnih društava. Da bi se to i ostvarilo kulturna politika ne treba da se ograniči samo na očuvanje i unapređenje tradicionalnih kultura, već mora da omogući jačanje pluralizma kulturnog i umetničkog izraza, promovisanje ravnopravnosti u pristupu savremenoj kulturi i da podstiče interkulturalne razmene. Visoki komesar daje važnu napomenu – da kultura mora da ostane nezavisna u odnosu na državu i zalaže se da kulturna politika treba da poštuje načela pluralizma, učešća, demokratizacije i decentralizacije.

U vezi sa jezičkim diverzitetima i njihovim preovladavanjem u procesu jačanja interkulturalnih veza, Visoki komesar za nacionalne manjine ukazuje na to da u multilingvalnim ili bilingvalnim društvima integracija može biti uspešnija ako postoji mogućnost da svako uči jezike koji se govore u zemlji. Pripadnike većine treba podsticati da uče manjinske jezike, posebno u jezički mešovitim sredinama jer na taj način se najlakše spoznaju potrebe za uzajamnim prilagođavanjem. Jačanju uzajamnog razumevanja i tolerancije doprinosi ukoliko se jezik uči u neposrednom okruženju.

Jezik i kultura su u osnovi individualnog i kolektivnih identiteta, međutim to ne znači da očuvanje jezičkog identita manjinske grupe treba da vodi u izolaciju i da podstiče segregaciju. Isto kao što država ima obavezu da zaštiti manjinske jezike i prava pripadnika manjina da uče i koriste te jezike, tako i manjine imaju, zajedno sa većinom, odgovornost za učešće u kulturnom, socijalnom i ekonomskom životu

i u javnim poslovima šireg društva kome pripadaju. To između ostalog znači i to da pripadnici manjina treba da steknu znanje zvaničnog jezika koji im omogućava društvenu integraciju i delotvorno učesće u javnom životu.

U inkluzivnom, interkulturalnom društvu neophodne su javne politike koje manjinske jezike uvode u javni život u institucijama i legitimizuju ih bilo na personalnom, bilo na teritorijalnom kriterijumu. Manjinski jezik u službenoj upotrebi treba da doprinese inkluziji i jačanju interkulturalnog dijaloga. Javna politika kojom se zagovaraju i ustanovljavaju takvi odnosi ne može se ostvarivati samo na normativnom planu. Za njeno otelotvorenje potreban je sistem akcija, među kojima je podsticanje većine da uče jezik manjine.

Pored inkluzivne kulturne i jezičke politike potrebno je obezbediti i takvu politiku u obrazovanju: „Obrazovna politika treba da bude formulisana u skladu sa integracionom politikom i kao njen sastavni deo. U tom smislu, obrazovna politika može još bolje poslužiti kao osnova za integraciju društva i unapređenje znanja, podsticaj za interakciju i razumevanje između učenika koji pripadaju različitim zajednicama³²“. Visoki komesar smatra da inkluzivna, interkulturalna društva moraju da usvoje i razvijaju javnu politiku obrazovanju zasnovanu na sledećem: a) Obrazovna politika na svim nivoima treba da bude usmerena ka obezbeđivanju jednakih mogućnosti za svakog pojedinca kako bi on mogao da ostvari pun lični potencijal i postao aktivan član integrisanog (inkluzivnog) i kohezivnog društva; b) Javna politika obrazovanja treba da teži jačanju zajedničke integrisane i inkluzivne obrazovne sredine koja priznaje, visoko vrednuje i odgovarajuće odgovara na raznolikost i promoviše kulturu poštovanja za druge u učeničkoj ili studentskoj sredini, ali i van nje; c) Obrazovni sistem treba da razvije opšti obavezni nastavni plan sa odgovarajućim gradivom nastave istorije, veroispovesti, kulture, tradicije i doprinosa i manjinskih i većinskih grupa u državi, uz istovremeno odražavanje različitih perspektiva, kojima se doprinosi poštovanju raznolikosti i pluralizma; d) U višejezičkim društvima, uravnoteženi i inkluzivni obrazovni sistem treba da predstavlja kombinaciju nastave na državnom i na zvaničnom jeziku i mogućnosti pružene svim đacima da uče

32 „Smernice“, str. 43.

manjinski jezik. Višejezičko obrazovanje uvećava vrednost obrazovanja učenika u svim zajednicama i društvu u celini i trebalo bi ga ohrabrivati kako za manjine, tako i za većine; e) U slučajevima da su obrazovne ustanove osnovane na temelju kulture, jezika ili veroispovesti, treba dodatno promovisati unapređenje razumevanja i redovnu interakciju među učenicima koji pohađaju različite ustanove ili razrede³³.

Najzad, Visoki komesar ukazuje na potrebu da država podržava interkulturalnu razmenu u medijima i suzbijanje stereotipa i netolerantncije. Pored kaznenih i disciplinskih mera koje treba preduzimati za govor mržnje potrebna je javna podrška upotrebi manjinskih jezika i zastupljenosti manjinske kulture u medijima, između ostalog i putem posebnog finansiranja. Medijskom politikom, treba težiti uspostavljanju podsticajnog okruženja za rad nezavisnih i pluralistički orijentisanih medija, koji mogu doprineti razmeni ideja i informacija koje odražavaju i zadovoljavaju potrebe različitih zajednica. Ključna društvena i demokratska uloga koju mediji igraju podrazumeva da njihova sloboda mora biti na poseban način zaštićena. U isto vreme, činjenica da mediji imaju tako važnu ulogu u formiranju društvene klime, što obuhvata i odnose među zajednicama, podrazumeva da oni moraju uzimati u obzir posledice svoje aktivnosti na društvenu koheziju i integraciju. Mediji moraju voditi računa o potencijalnim posledicama kada prenose izjave političara ili drugih javnih ličnosti koje doprinose stvaranju negativnih stereotipa i drugih razjedinjujućih tendencija³⁴.

33 „Smernice“, str. 44.

34 „Smernice“, str. 46.

IV Analiza „kulturnih“ politika u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu

Grad Novi Pazar i opštine Sjenica i Tutin prema teritorijalno administrativnoj podeli pripadaju različitim upravnim okruzima: Novi Pazar i Tutin Raškom, a Sjenica Zlatiborskom upravnom okrugu. Sa opštinama Nova Varoš, Prijepolje i Priboj u Srbiji i opštinama Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Plav, Pljevlja i Rožaje u Crnoj Gori, čine jedinstvenu geografsku, kulturnu i istorijsku regiju. U srbijanskom delu ove regije najbrojniji su Bošnjaci, koji u Novom Pazaru i Sjenici čine oko dve trećine, a u Tutinu četiri petine stanovništva.

Tabela 1. Stanovništvo Sandžaka prema nacionalnoj pripadnosti, polu i naseljenosti

	Stanovnika	Prema polu	Prema naseljima	Srbi	Bošnjaci	Crnogorci	Muslimani	Romi
Novi Pazar	100.410	M. 49.984 Ž. 50.426	U. 66.527 R. 33.833	16.234	77.433		4.102	566
Sjenica	26.392	M. 13.434 Ž. 12.958	U. 14.060 R. 12.332	5.264	19.498		1.234	93
Tutin	31.155	M. 16.114 Ž. 15.041	U. 10.094 R. 21.061	1.090	28.041		1.092	67
Presek	157.957	M. 79.532 Ž. 78.425	U. 90.681 R. 67.226	22.588	124.972		6.428	726
Nova Varoš	16.638	M. 8.274 Ž. 8.354	U. 8.795 R. 7.834	14.899	788			
Prijepolje	37.059	M. 18.551 Ž. 18.508	U. 13.330 R. 23.729	19.496	12.797		3.543	244
Priboj	27.133	M. 13.410 Ž. 13.723	U. 14.920 R. 12.213	20.582	3.811	119	1.944	32
Ukupno	238.787	M. 119.767 Ž. 119.010	U. 127.726 R. 111.002	77.565	142.368	119	11.915	1.002

Izvor: Popis stanovništva 2012. godine, Republički zavod za statistiku, Beograd

Kulturni identitet regije, ali i lokalnih samouprava određuju etnička i verska obeležja stanovništva. Na području srbijanskog dela „Sandžaka“ većinsko je bošnjačko stanovništvo, muslimanske veroispovesti, ali u opštinama Priboj, Prijepolje i Nova Varoš prevladuje pravoslavno srpsko stanovništvo. Na kulturni identitet građana ogroman uticaj imaju religija, odnosno crkve koje predlažu veroučitelje u javnim školama, osnivaju medije, pružaju različite uslužne i karitativne delatnosti. Pored toga, treba imati na umu da je raspad Jugoslavije, odnosno razgraničenje Srbije i Crne Gore podelilo geografski i kulturno jedinstveni prostor u dve države koje imaju nezavisne političke, ekonomske, kulturne i druge sisteme i politike. Kreiranje lokalnih inkluzivnih kulturnih politika trebalo bi da u obzir uzima i ove „skrivenne“ aspekte jer njihovim uključivanjem postiže se inkluzivni kulturni cilj – interkulturalnost.

Statutima Grada Novog Pazara³⁵ i opština Tutin³⁶ i Sjenica³⁷ gotovo identično su utvrđene nadležnosti lokalnih samouprava među kojima su i obaveze da: osnivaju ustanove i organizacije u oblasti kulture i da organizuju vršenje poslova u vezi sa zaštitom kulturnih dobara od značaja za lokalne samouprave i za nacionalne zajednice koje žive na njihovim teritorijama; da podstiču razvoj kulturnog i umetničkog stvaralaštva pripadnika svih nacionalnih zajednica, obezbeđuju sredstva za finansiranje i sufinansiranje programa i projekata u oblasti kulture od značaja za lokalne samouprave i za nacionalne zajednice i da stvaraju uslove za rad muzeja i biblioteka i drugih ustanova kulture čiji su osnivači“.

Grad Novi Pazar i opštine Tutin i Sjenica nemaju usvojene strategije razvoja kulture³⁸, a u drugim lokalnim starteškim dokumentima kulturu ne prepoznaju kao dinamični razvojni socijalno-ekonomski

35 Član 15. tačke 16. i 18. Statut Grada Novog Pazara, „Službeni list opštine Novi Pazar“ br. 14/08 i „Službeni list Grada Novog Pazara“ br. 7/09, 10/12 i 3/13.

36 Članovi 17. i 19. Statuta opštine Tutin, „Opštinski službeni glasnik“ br. 9/08.

37 Član 15. tačke 17. i 19 Statuta opštine Sjenica donetog na sednici SO 31- marta 2009. godine.

38 Prema istraživanju „Lokalne kulturne politike“ Zavoda za kulturni razvitak iz Beograda od 21 lokalne samouprave sa statusom grada samo je Grad Niš usvojio strateški dokument u kojem se kulturi pridaje značaj (<http://www.zaprokul.org.rs/ArticleDetails.aspx?ID=107>)

segment lokalne politike već kao pasivnu društvenu delatnost koja se oblikuje i održava intervencijama lokalne samouprave. U strateškim planovima Grada Novog Pazara i opštine Tutin, koji su pripremljeni po istovetnoj metodologiji i formi, nabrajaju se ustanove kulture i kulturne manifestacije čiji rad i održavanje lokalne samouprave u potpunosti ili delimično podržavaju.

Statutom Grada Novog Pazara, i statutima opština Tutin i Sjenica utvrđeno je i osnivanje, status i rad saveta za razvoj Grada³⁹, odnosno opština⁴⁰ kao samostalnih tela u čijem radu, pored predstavnika lokalne uprave, učestvuju i stručnjaci i predstavnici građana. Predviđeno je da savet inicira utvrđivanje prioriteta razvoja i da učestvuje u izradi strateških dokumenata. Među oblastima, koje se pominju da su od značaja za rad saveta, kultura se izričito ne izdvaja ni u jednom od statuta, ali u formulacijama kojima se određuje da savet inicira i učestvuje u utvrđivanju lokalne politike i mera od značaja za razvoj lokalne samouprave, može se izvesti zaključak da se nadležnosti ovih radnih tela odnose i na lokalne strategije razvoja kulture.

Opština Sjenica je članom 48. Statuta predvidela osnivanje Saveta za mlade čiji status i rad su utvrđeni (članovi 50 – 52) i povereno mu je, pored ostalog, „da inicira i učestvuje u izradi lokalne omladinske politike u oblasti obrazovanja, sporta, korišćenja slobodnog vremena, povećanja zaposlenosti, informisanja, aktivnog učešća, obezbeđivanju jednakih šansi, zdravlja, *kulture*, ravnopravnosti polova, sprečavanju nasilja i kriminaliteta, pristupa pravima, održivog razvoja i životne sredine i drugim oblastima od značaja za mlade“. Ustanovljavanje istog tela predviđeni su i statutima Grada Novog Pazara (član 48) i opštine Tutin (član 51), a uređenje njihovog rada prepušteno je skupštinskim organima.

Takođe, statutima Grada Novog Pazara⁴¹ i opština Tutin⁴² i Sjenica⁴³ predviđeno je i osnivanje Saveta za međunacionalne odnose kao samostalnog radnog tela u čijem radu učestvuju predstavnici srpskog

39 Član 96. Statuta Grada Novi Pazar.

40 Član 51. Statuta opštine Tutin i članovi 48. i 101. Statuta opštine Sjenica.

41 Članovi 125. – 131.

42 Član 117.

43 Članovi 130. – 136.

naroda i nacionalnih manjina sa zadatkom da razmatraju pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređenja nacionalne ravnopravnosti u lokalnim samoupravama, a posebno u oblastima *kulture*, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma. Savet učestvuje u utvrđivanju planova i programa lokalne samouprave koji su od značaja za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti i predlaže mere za njeno postizanje kao i izvore, obim i namenu budžetskih sredstava ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti. Savet za međunacionalne odnose promovise međusobno razumevanje i dobre odnose među svim zajednicama koje žive u lokalnoj samoupravi.

Sve tri lokalne samouprave na sličan način definišu svoj višenacionalni karakter⁴⁴ i uređuju dvojezičnost - na njihovim teritorijama u službenoj upotrebi je, pored srpskog i ćiriličkog pisma, i bosanski i latinično pismo⁴⁵.

Inkluzivnost društva se često procenjuje u odnosu na položaj osoba sa invaliditetom i politiku jednakih mogućnosti. U statutima Novog Pazara, Sjenice i Tutina na identičan način utvrđene su nadležnosti opštine u vezi sa položajem osoba sa invaliditetom koje su zasnovane na neinkluzivnim principima. Sve tri lokalne samouprave se obavezuju, da će doneti strategije i usvajiti posebne mere radi otklanjanja nejednakosti i stvaranja jednakih mogućnosti ostvarivanja ljudskih i manjinskih prava i da će pomagati razvoj različitih oblika samopomoći i solidarnosti sa licima sa posebnim potrebama, kao i sa licima koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima i da će podsticati aktivnosti i pružati pomoć organizacijama invalida i drugim socijalno-humanitarnim organizacijama⁴⁶. Međutim, ni jedna lokalna samouprava nije usvojila strateški dokument integracije (inkluzije) osoba sa invaliditetom, većina javnih objekata i prostora, uključujući i ustanove kulture, nije im dostupna, a servisi podrške nerazvijeni ili nisu uspostavljeni, mali broj osoba s invaliditetom je uključen u rad, većina poslodavaca ne poštuje član 24. Zakon o

44 Član 4. opštine Tutin, član 10 Statuta opštine Sjenica.

45 Član 5. Statuta Grada Novog Pazara, Član 6. Statuta opštine Tutin, član 5. Statuta opštine Sjenica.

46 Člano 31. statuta opštine Sjenica, član 31. Statuta opštine Tutin i član 30. Statuta Grada Novog Pazara.

profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i ne zapošljava invalide. Najzad, upotreba termina „lice sa posebnim potrebama“ u statutima ovih lokalnih samouprava ukazuje na neinkluzivni pristup zasnovan na principima koji se nastoje unaprediti standardima ljudskih prava⁴⁷.

Politiku jednakih mogućnosti lokalne vlasti u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu sprovode na normativnom planu usvajanjem Evropske povelje o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou i lokanih akcionih planova kojima je utvrđeno da su nosioci politike ravnopravnosti polova u lokalnim zajednicama komisije za rodnu ravnopravnost.

Međutim, u budžetima lokalnih samouprava kulturi se ne pridaje razvojna dimenzija. Sredstva namenjena za kulturu opredeljuju se za održavanje zgrada, naknada i doprinosa zaposlenih i drugo, ali ne i za unapređivanje rada, modernizaciju, usavršavanje i obuke stručnih saradnika. Primera radi, od 22.560.000 dinara koliko je planirano budžetom opštine Sjenica za izdvajanje u kulturu u 2013. godini, 9.260.000 je namenjeno za rad lokalne biblioteke „Muhammed Abdagić“. Međutim ova sredstva nemaju dinamičnu i razvojnu komponentu jer nisu opredeljena za modernizaciju biblioteke, digitalizaciju fondova, obuke zaposlenih i prilagođavanje rada Biblioteke potrebama građana i standardima UNESCO Deklaracije o multikulturalnim bibliotekama⁴⁸, što ova Biblioteka i jeste jer ju je Nacionalni savet bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji uvrstio među ustanove koje su od posebnog interesa za očuvanje i unapređenje identiteta i kulture Bošnjaka u Srbiji.

Slična logika zastupljena je i u budžetu opštine Tutin u kojem je za rad dve ustanove kulture, „Multimedijalni centar“ i Biblioteku „dr Ejup Mušović“, u 2014. godini predviđeno 23.595.000 dinara. Međutim, budžetno planiranje nije usmereno ka tome da podstakne rad ovih ustanova u vezi sa kulturnim razvojem zajednice već održava statičan rad ovih institucija. Pri tome u Programu rada „Multimedijalnog centra Tutin“ za 2013. godinu postoje programi i aktivnosti koji zahtevaju kulturni dinamizam i plansku dugoročnu podršku

47 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom UN, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 42/2009.

48 <http://www.ifla.org/publications/iflaunesco-multicultural-library-manifesto>

kako bi postale oslonac sveukupnog lokalnog razvoja. Da bi se iskoristili potencijali ove ustanove kulture, koja se opredelila da joj je cilj: „produblјivanje kulturne svijesti građana i razvijanje osnovnih kriterijuma vrijednosti“ i da će aktivnostima napraviti „korak napred i da će korisnike kulturnih proizvoda i usluga približiti svjetskim trendovima u ispunjenju ličnosti i duha, koje je svima nama prijeko potrebno“, neophodno je da se kultura shvati kao jedan od stubova lokalnog razvoja. U takvim okolnostima ustanove kulture bi trebalo u doglednom periodu od pasivnih budžetskih korisnika da postanu aktivni nosioci ukupnog lokalnog razvoja.

Grad Novi Pazar je budžetom za 2013. godinu opredelio 119.647,000 dinara za rad 7 pružalaca usluga u kulturi: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“ (28.635,000), Muzej „RAS“ (9.106,000), Istorijski arhiv „RAS“ (13.576,000), Kulturni centar (44.030,000), Regionalno pozorište (15.670,000), Centar za decu i omladinu „Duga“ (8.630,000), Kulturno prosvetna zajednica (5.550,000). U ukupnom budžetu učešće ustanova kulture iznosi 5.651,000 dinara ili manje od 5%. Prema Istraživanju⁴⁹ Zavoda za kulturni razvitak Grad Novi Pazar od 2006. godine neprestano izdvaja sve više sredstava za kulturu: u 2006. 4,9%, 2007. 6,3%, u 2008. 3,2%, a u 2009. 13,8%. Međutim, struktura troškova ukazuje na to da je svega 13,3% ovih sredstava utrošen za programe kulture, a da je preostali novac utrošen za zarade zaposlenih u ustanovama kulture i za tekuće troškove. U 2009. godini na plate je utrošeno 89,9%, a za programe 2,6%. U pomenutom trogodišnjem periodu u Novom Pazaru je tendencija kretanja prosečnog budžeta za kulturu po glavi stanovnika bila među najnižima – 6,1 evra.

Zahvaljujući rezultatima pomenutog Istraživanja Zavoda za kulturni razvitak raspoložemo dragocenim podacima o mišljenjima zaposlenih u institucijama kulture u Novom Pazaru o problemima sa kojima se suočavaju. Prema njihovim iskazima programi su statični i slabog kvaliteta. Skoro 90% zaposlenih u gradskim ustanovama kulture smatra da je razvoj kulturnog turizma loš. Njih 67,2% ukazuje na lošu podršku novim, kreativnim projektima, a još 33,3% ispitanika nema vrednosno merljiv stav o inovativnim projektima. Loše je

49 Istraživanje Zavoda za kulturni razvitak „Kulturne politike gradova Srbije – kulturni resursi gradova“, <http://www.zaprokul.org.rs/ArticleDetails.aspx?ID=178>

mišljenje 66,7% zaposlenih o reaktivaciji industrijskog nasleđa, a jedino pozitivno mišljenje zaposleni imaju o podršci negovanju različitih festivalskih događaja, 61,1% smatra da se ono podržava i sprovedi na visokom nivou. Nešto više od trećine zaposlenih u ustanovama kulture je imalo dodatno obrazovanje u vezi stručnih poslova u ustanovi kulture u kojoj radi, a zanimljivo je da bi svi zaposleni želeli da učestvuju u izradi strateškog plana razvoja kulture u Gradu.

Kako nema podataka o mišljenjima građana Sjenice i Tutina o kulturi i kulturnom razvoju u njihovim opštinama, razmotrićemo mišljenja Novopazaraca o kulturi u njihovom gradu. Većina, 57,8% je nezadovoljna, a još 28,3% nema pozitivno, ali ni izrazito negativno mišljenje u vezi sa kulturnim životom. Zadovoljnih kulturnim događajima, odnosno lokalnom kulturnom politikom je 14,4% građana. Ako se ovi podaci dovedu u vezu s podacima o strukturi uzorka ispitanika prema polu, starosti i obrazovanju, onda je uočljivo da je najviše nezadovoljnih među mlađim stanovništvom srednjeg obrazovanja, a da su postojeći programi najinteresantniji starijima i stanovništvu sa nižim stepenom obrazovanja. Građani su nezadovoljni i stanjem razvoja savremenog stvaralaštva (61,3%), zanimljivošću kulturnih proizvoda (41,1%), saradnjom ustanova kulture (56%), a interesantno je da je 43,7% građana nezadovoljno prilagođenošću kulturnih sadržaja etničkoj strukturi stanovništva. Nezadovoljstvo lokalnom kulturnom politikom građani iskazuju nezainteresovanošću za kulturne sadržaje – svega 16% građana redovno posećuje kulturne događaje. Većina građana nikada nije slušala operu (86,3%) ili gledala balet (87,6%), ali nije ni slušala rasprave na tribinama (30,2%) ili književnoj večeri (38%).

Istraživanja Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka ukazalo je očekivanja i kulturne potrebe građana Novog Pazara. Najviše im nedostaju koncerti stranih i domaćih muzičara (pop i rok 47%, džez 11%, folk 10,2%), a potom pozorišne predstave. Najmanje se kao sadržaj za obogaćivanje kulturnog života pominju baletske predstave, izložbe i opera. Analiza iskaza ispitanika u odnosu na njihovu obrazovnu strukturu ukazuje na to da građanima sa završenom osnovnom školom nedostaje više koncerata domaće muzike, dok visokoobrazovanim i građanima sa srednjom stručnom spremom nedostaje kvalitetnija pozorišna ponuda.

Na žalost, nema podatka o inkluzivnosti kulturnih politika u pomenute tri sandžačke lokalne samouprave. Prema saznanjima Centra za istraživanje etniciteta iz 2007. godine, kulturna podeljenost građana u Sandžaku je bila izrazita i nisu osmišljavani kulturni programi koji bi trebalo da doprinesu, kako razvoju građanske kulture, tako i situiranju snažnih kulturnih resursa etničkih i verskih zajednica u integrativni kulturni kontekst⁵⁰. Iskazi građana Novog Pazara, na primer, ukazuju na to da je među deset prepoznatljivih gradskih simbola najviše onih koji su etnički „neutralni“ (tradicionalna hrana, hotel „Vrbak“, gradski spomenici, Kula „Motrilja“, gradski bedem, Festival „Stari grad“), ali najznačajniji po mišljenju građana su verska obeležja grada Altum Alem džamija i manastiri Sopoćani i Đurđevi stupovi i razrušeni Isabegov hamam iz druge polovine petnaestog veka.

Međutim, odnos prema prošlosti i prikriveno nepoverenje između građana pravoslavne i muslimanske veroispovesti jesu prepreke inkluzivnoj kulturnoj politici. Taj jaz, o kojem se nerado govori u Sandžaku, mogao bi se prevazići razvojnom kulturnom politikom, koja holistički i pragmatično baštini sve kulture i postavlja njihova materijalna i duhovna dobra u centar ekonomskog i kulturnog razvoja. To bi značilo da bi napetostima, koje su prisutne u vezi sa uvođenjem bosanskog jezika u škole i službenu upotrebu ili raspravama u vezi sa postavljanjem spomenika istorijskim ličnostima i najzad, stalno otvorenom pitanju o tome da li građani sa ovih prostora žive u Sandžaku ili Raškoj oblasti, trebalo suprotstaviti kulturnu politiku osmišljenu na inkluzivnoj matrici. U takvoj matrici ne postavlja se pitanje da li je bosanski jezik i kulturu Bošnjaka potrebno učiti u javnim školama, nego bosanski i kulturu Bošnjaka uče deca svih nacionalnosti, baš kao što srpski i nacionalnu istoriju uče svi. Na taj način ostvaruje se inkluzivna kulturna (interkulturalna) politika u obrazovanju što podrazumeva prilagođovanje školskih programa, nastave, lektire, udžbenika. Sve ovo prevazilazi mogućnosti planiranja i kreiranja kulturne politike na lokalnom nivou.

Reč je o procesu koji institucionalno nije počeo i koji da bi bio uspešan i da bi odolevao rizicima mora biti deo ukupne državne politike

50 „Preporuke za razvoj lokalne demokratije u Sandžaku“, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2007.

(strategije) multikulturalizma. Prilikom donošenja Ustava i propisa kojima je uređen položaj nacionalnih manjina i odnos prema multikulturalnoj prirodi Srbije, zanemareno je to da je reč o društvenom, a ne pravnom pitanju, i da stabilnost zavisi od načina na koji je usklađeno, a ne samo zaštićeno mnoštvo grupnih identiteta. Postojeća, nepromišljena politika multikulturalnosti nije ublažila kulturnu segregaciju etničkih grupa i nije razvila željenu multietničnost (interkulturalnost). Pored toga ne postoji ni državna strategija kulture koja bi trebalo da je komplementarna sa takođe nepostojećom strategijom multikulturalnosti. U takvim društvenim i političkim uslovima, preambiciozno je očekivati od lokalnih donosioca odluka da razvijaju inkluzivnu kulturnu politiku u svojim zajednicama.

Da je reč o društvenom pitanju kojem javne politike nisu posvetile pažnju svedoče i strategije za mlade koje su usvojile skupštine Novog Pazara i Tutina⁵¹ i Nacrta istog strateškog dokumenta za Sjenicu⁵². Ova strateška dokumenta sadrže SWOT analize razvoja u kojima se u obzir uzimaju politički, ekonomski, socijalni, tehnološki i ekološki pokazatelji, a kulturnim se ne pridaje značaj kao razvojnoj snazi s kojom raspolaže lokalna zajednica. Šta više, među dvadeset jednoj identifikovanoj slabosti/riziku po ukupni razvoj Grada Novog Pazara, kulturni dinamizam nije pomenut, osim u tački u kojoj se ukazuje na nedostatak kulturnih programa za mlade. Ipak, među strateškim ciljevima unapređenja položaja mladih u Novom Pazaru kultura i istorijska baština se izdvajaju kao segmenti politike zapošljavanja i privrednog razvoja Grada⁵³. Slično tome, više intuitivno i apstraktno, nego strateški, Strategija za mlade u opštini Tutin pominje da u oblasti kulture treba „graditi nedostajuće kapacitete za kulturni razvoj i realizaciju potencijala mladih⁵⁴“.

U kulturnim politikama Novog Pazara, Sjenice i Tutina nema značajnijih inkluzivnih mesta, niti se kulturi pridaje dinamička, razvojna

51 Strategija i Akcioni plan za mlade u opštini Tutin 2012 – 2016.

www.tutin.rs/resori/kultura/dokumenta/strategija%202012.doc

52 Nema podataka o tome da li je Skupština opštine Sjenica usvojila Strategiju za mlade.

53 Strateški i akcioni plan za mlade u Novom Pazaru 2010 – 2012., strana 56.

http://www.novipazar.rs/download/strategija_grada/strategija_za_mlade.zip

54 Strategija i Akcioni plan za mlade u opštini Tutin 2012 – 2016., strana 25.

društvena uloga. Takvo stanje posledica je odsustva vizije u vezi sa osmišljavanjem i razvojem nacionalne kulturne politike, odsustva integrativne multikulturalne strategije i interesa političkih stranaka koje etničnost i kulturu predominantno koriste za ostvarivanje pragmatičnih političkih ciljeva.

Segregativnim društvenim odnosima u kojima etničke grupe (nacionalne manjine) ostaju uskraćene za pun razvoj kulturnog identiteta, pogoduju i propisi koji su usklađeni sa ili su iznad međunarodnih standarda, ali nisu u funkciji prirode multikulturalizma u Srbiji.

Na osnovu Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Pravilnika o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina⁵⁵, izabrano je 6. septembra 2003. godine Bošnjačko nacionalno vijeće (Nacionalni savet bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji) kao organ manjinske samouprave koje zastupa interese Bošnjaka u vezi sa zaštitom kulturnog identiteta, obrazovanja, informisanja i službene upotebe jezika. Zakonom i Pravilnikom je bilo propisano da skupštinu elektora na kojoj su se birali nacionalni saveti čine narodni i pokrajinski poslanici i odbornici u skupštinama lokalnih samouprava. Kako su u to vreme poslanici i odbornici Bošnjaka birani sa lista Stranke demokratske akcije (SDA), izabran je i Nacionalni savet bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji, sa predominantnim uticajem jedne političke stranke. Najviše članova Nacionalnog saveta birano je upravo iz Novog Pazara, Tutina i Sjenice u kojima je SDA ostvarivala lokalnu vlast.

Sedam godina kasnije održani su izbori za manjinske samouprave (nacionalne savete) u skladu sa Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. Bošnjaci tada nisu izabrali manjinsku samoupravu, jer su utvrđene zloupotrebe prilikom izbornog procesa, tako da je nadležnosti nastavilo da obavlja Nacionalno vijeće izabrano 2003. godine. U međuvremenu, pored toga što su se promenili Zakonom utvrđeni uslovi za izbor manjinske samouprave, promenio se i odnos političkih snaga u sandžačkim opštinama. U Novom Pazaru na vlasti je najuticajnija Sandžačka demokratska partija, a u drugim opštinama, izuzev Tutina, uticaj SDA je u međuvremenu oslabio. To je uslovalo da pojedine lokalne samouprave odbijaju da sprovedu kako legitimno

55 „Službeni listu SRJ“, br. 41 od 26. jula 2002.

donete odluke Nacionalnog saveta, tako i Zakonom utvrđene obaveze lokalnih samouprava prema manjinskoj samoupravi.

Odsustvo saradnje između bošnjačkih političkih partija, prenelo se i na međusobno nepoverenje građana. S druge strane Bošnjačko nacionalno vijeće je u skladu sa ovlašćenjima razvijalo kulturnu politiku zajednice.

Na sajtu Bošnjačkog nacionalnog vijeća nalazi se radna verzija Strategije razvoja kulture sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji⁵⁶ koja je usredsređena na statičnu projekciju zaštite tradicije i materijalne baštine i prenošenja njenih vrednosti savremenima. Takvu kulturnu politiku usvojila je većina nacionalnih saveta. Međutim, potrebe za kulturom su daleko šire, one se ni u jednoj perspektivi ne mogu svesti samo na tradicionalne vrednosti i samo na pripadnike jedne etničke zajednice. U kulturama, jezicima, tradicijama i običajima etničkih grupa u Sandžaku je mnoštvo prožimajućih uticaja i kulturna zatvaranja unutar etničkih granica su gotovo nemoguća i nisu prirodna⁵⁷. Naprotiv, ona bi trebalo da su osnov interkulturalne politike u kome je cilj multuetničnost, a ne multikulturalizam kako je to sada slučaj u Srbiji.

Na statičnost projekcije kulturne strategije sandžačkih Bošnjaka ukazuju njeni principi: Očuvanje kulturne i etničke posebnosti; Princip afirmacije sopstvene kulturne vrednosti; Nedeljivost kulturnog prostora Bošnjaka. Poslednji princip – Sistemski odnos prema rešavanju pitanja kulture, uprkos razvojnoj snazi koji sadrži u svom nazivu, nije razvijen do nivoa na kojem se bošnjačkoj zajednici omogućava očuvanje identiteta u širem multikulturalnom okruženju već suprotno tome postojeće javne ustanove koje bi trebalo da se bave kulturnim nasleđem, kulturnim potrebama i kulturnim razvojem svih građana stavlja u funkciju interesa jedne kulturne zajednice: „Sistemski odnos znači sistematičnost u pristupu svim kulturnim poljima djelovanja, odnosno

56 <http://www.bnvg.org.rs/dokumenti/dokumenti-vijeca/> (pristup: 7. februar 2014. u 8:32).

57 U centru Novog Pazara je oronula i zapuštena sinagoga, a „čivutski“ most koji je spajao obale reke Raške se obrušio i nikada nije obnovljen. Jevrejsko groblje u „Potok mahali“ je okruženo stambenim objektima i nezaštićeno je, a kuće jevrejskih porodica koje su Novom Pazaru živele sve do Drugog svetskog rata nisu izdvojene kao baaština grada. Inkluzivna gradska kulturna strategija bi morala da predvidi i zaštitu i obnovu „tragova“ kultura koje su u njemu živele.

da se svaka pojedinačna oblast uređuje po istim pravilima. To podrazumijeva mapiranje svih kulturnih institucija i njihovo umrežavanje, i jedinstven odnos prema svakom uočenom problemu, te utvrđivanje pravila po kojima se određuju kulturne norme i karakteristike od vitalnog nacionalnog značaja za opstanak bošnjačke zajednice na ovom prostoru.“ Usvajajući ovakav pristup Bošnjačko nacionalno vijeće nije učinilo ništa što nisu učinile i druge manjinske samouprave.

Šta više, u Predlogu smernica za rad Nacionalnog saveta bošnjačke nacionalne manjine koje je 2011. godine pripremila Misija OSCE u Srbiji zagovaraju se aktivnosti za rešavanje problema kulture Bošnjaka koji ne ističu inkluzivni karakter kulturne politike ove zajednice. Predložene aktivnosti (Izrada strategije unapređenja i promocije kulturnog identiteta bošnjačke nacionalne manjine; U skladu sa strategijom, izvršiti identifikaciju potreba institucija i manifestacija koje su od posebnog interesa za zaštitu nacionalnog identiteta nacionalne manjine; Izraditi analizu rada već postojećih institucija kulture i utvrditi u kojim oblastima je neophodno uključenje stručnog kadra bošnjačke nacionalne manjine; Formiranje Zavoda za kulturu bošnjačke nacionalne manjine, kako bi se obezbedilo stručno i profesionalno koordinisanje, promovisanje i unapređenje kulturnog nasleđa bošnjačke nacionalne manjine; Kontinuirana i sistemska medijska kampanja za promociju kulturnog nasleđa bošnjačke nacionalne manjine) u skladu su Zakonom o nacionalnim savetima nacionalne manjine, ali ne i u saglasju sa inkluzivnim principima kulturnog razvoja i Ljubljanskim smernicama za integraciju raznolikih društava Visokog komesara za nacionalne manjine OSCE⁵⁸.

Izbegavanje da se promisli i usvoji inkluzivna (interkulturalna) nacionalna kulturna politika, uslovalo je kulturnu dezorijentaciju srpske zajednice u multietničkim lokalnim samoupravama u kojima čine brojčanu manjinu. U Novom Pazaru Udruženje Ras koje je posvećeno zaštiti srpske kulture insistira na postavljanju spomenika Stefanu Nemanji ispred zgrade lokalne samouprave⁵⁹ i osnivanje

58 „Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies“, High Commissioner of National Minorities, Hague, 2012.

59 <http://www.koreni.rs/udruzenje-gradana-ras-novi-pazar/> (pristup: 7. februar 2014. godine u 16.58.

Raške eparhije Srpske pravoslavne crkve kako bi se obezbedila bolja zaštita srpske baštine i pravoslavnih crkava i manastira.

U kulturnom mozaiku Novog Pazara, Sjenice i Tutina značajan segment predstavljaju pojedina udruženja građana (Flores iz Sjenice, Impuls iz Tutina i DamaD, Urban in i Sandžački odbor za ljudska prava iz Novog Pazara i druge⁶⁰) koje istrajno zagovaraju inkluziju u kulturnoj politici, ali koje ne ostvaruju delotvoran uticaj na kreiranje takve kulturne politike u lokalnoj zajednici.

60 <http://www.kcdamad.org/> <http://san-odbor.org/>; <http://www.urbanin.org/>; <http://ngoflores.net/>

V Minimum standarda za inkluzivne kulturne politike

Nerealno je, a ne bi bilo ni pravedno, očekivati da, u državi i društvu koje neopravdano dugo tragaju za svojim kulturnim politikama, tri lokalne samouprave u ekonomski nerazvijenom delu zemlje osmisle i donesu lokalne inkluzivne kulturne politike. To se ne može očekivati i zbog toga što u Sandžaku preovlađuju patrijarhalni društveni odnosi, jaka je kolektivna, simbolička identifikacija i međusobni odnosi pripadnika različitih etničkih grupa su opterećeni negativnim istorijskim sećanjem i verskim nerazumevanjima.

Uspostavljanje inkluzije kao principa društvenog razvoja u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu, ali i ostalim sandžačkim i drugim multietničkim lokalnim samoupravama otežavaju i spora decentralizacija države, dominantan, za svaku inicijativu gotovo isključujući uticaj političkih partija na upravljanje društvenim promenama, nerazvijena kultura ljudskih prava i javna uprava nedorasla savremenim izazovima.

Ostvarivanju ciljeva inkluzije i interkulturalnosti, ne doprinosi ni uljuljkivanje vlasti i monokulturalista da postojećim propisima obezbeđuju društvenu stabilnost. Usklađenost propisa sa međunarodnim standardima ili priznavanje pojedinih prava „iznad međunarodnih standarda“, što se često neopravdano i netačno ističe, ne znači i to da su iskorišćene najbolje mogućnosti koje ti standardi nude. Pored toga, standardi se menjaju. Ujedinjene nacije, Savet Evrope, OSCE razvijaju standarde kojima se insistira na interkulturalnosti i racionalnosti u upravljanju raznolikim društvima. Pod pritiskom žestokih kritika politika multikulturalnosti koje su proteklih godina upućivali evropski državnici, a još ranije i teoretičari desne i leve provenijencije,

međunarodne organizacije sve čvršće insistiraju na stavu da očuvanje društvenog bogatstva koje nudi različitost zahteva odgovornost i većine i manjina, i države i lokalne samouprave, i građana.

Najzad, nepovoljno je to što se u strateškim dokumentima i budžetima lokalnih samouprava kultura ne shvata kao razvojna snaga. Ne koriste se njeni potencijali kako bi se pokrenuo ekonomski i društveni razvoj. Odnos prema kulturi je pežorativan i svodi se na finasiranje redovnih, statičnih usluga ustanova kulture. U funkciji savremenih promena nisu ni bogata kulturna baština, ni stvaralački potencijal sandžačkih umetnika i stvaralaca.

Međutim, bilo bi nepravilno prema građanima ukoliko se lokalnim samoupravama ne bi predočilo šta bi, uprkos nepovoljnim okolnostima, mogle da učine kako bi stvorile uslove za delotvorno upravljanje kulturnim promenama i razvojem. U tom procesu lokalne samouprave ne smeju biti usamljene. Podršku, ideje i inovacije trebalo bi da crpe od stručnjaka koji rade u lokalnim ustanovama kulture, udruženja koja neguju kulturnu tradiciju i stvaralaštvo, nevladinih organizacija, umetnika i najzad, građana.

Opređenje je za efikasnije korišćenje kulturnih potencijala regije zahteva i izgradnju svakojake infrastrukture (putne, komunalne, vodovodne) o čemu pored lokalnih samouprava brine i država, posebno u nerazvijenim delovima zemlje. Inicijativa za ekonomski i kulturni razvoj pokrenuta u lokalnim samoupravama i nametnuta na dnevni red centralnih političkih tela i upravnih organa jeste primer decentralizacije „odozdo“, zasnovane na razvoju, podeli odgovornosti i osmišljene radi dobrobiti građana.

ODGOVORNOST LOKALNIH SAMOUPRAVA

Lokalne samouprave se, kako je rečeno, staraju o ekonomskom razvoju, kulturnoj politici i zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava u lokalnoj zajednici. Postojeće stanje u sandžačkoj regiji nije zadovoljavajuće – privredne delatnosti stagniraju ili beleže gubitke, stanjem kulturne politike nisu zadovoljni ni građani, ni zaposleni u ustanovama kulture, a stanje interetničkih odnosa ima karakteristike segregativne multikulturalnosti.

Dosadašnja nastojanja da se problemi prevaziđu nisu dala rezultate koji su unapredili život i sigurnost građana. Šta više, nedostatak ideja koje bi aktivirale sve potencijale uslovile su kulturne i društvene podele kojih ranije nije bilo u regiji. Sposobnost lokalne vlasti da identifikuje probleme i kreira javne politike koje će doprineti sveukupnom razvoju zajednice podrazumeva i to da iz svog rada odstrani sve rizike i navike koje ga čine neracionalnim, nefunkcionalnim i opterećujućim. Odluke koje se donose jesu lokalne, ali njihova zasnovanost i utemeljenost mora biti globalna, usklađena sa razvojnim nacionalnim i društvenim ciljevima.

U preporukama koje slede nema ničega više od onoga čime su lokalne samouprave već obavezane propisima. Preporukama se sugeriše, da se u postojećim nepovoljnim uslovima, racionalnije i kvalitetnije iskoriste potencijali sa kojima se raspolaže i da se razviju logistika, navike i procedure koje će strateški menjati stvarnost. Razvoj kulture, zaštita ljudskih prava, razvijanje kapaciteta za strateško planiranje, u okvirima postojećih normativnih i finansijskih prilika, od neposrednog interesa je za donosiocce odluka, lokalne administracije i građane. Opređenje da se preporuke ili deo njih sprovedu ne zahteva dodatna materijalna i finansijska sredstva, ali zahteva menjanje navika, usvajanje dijaloga kao načina prevazilaženja nesporazuma, uključivanje građana u kreiranje politika koje su od značaja za njihovu budućnost, suštinsko poštovanje različitosti...

I STVARANJE USLOVA ZA RAZVOJ KULTURE

1. Usvajanje lokalnih strategija kulture
2. Osnivanje saveta za kulturu na nivou lokalne samouprave
3. Pokretanje inicijative za osnivanjem saveta za kulturu na nivou regije
4. Imenovati člana gradskog veća zaduženog za kulturni razvoj
5. Povećanje budžetskih sredstava za aktivnosti i modernizaciju ustanova kulture i podsticanje stručnjaka u ovim ustanovama na usavršavanje
6. Redovno konkursno finasiranje umetničkog stvaralaštva
7. Obezbeđivanje uslova za razvoj umetničkog stvaralaštva
8. Promovisati interkulturalnost kao osnovnu društvenu vrednost
9. Uspostaviti inkluzivni model upravljanja kulturnim razvojem
10. Stipendirati učenike i studente na studijama upravljanja u kulturi
11. Sačiniti detaljan popis materijalne kulturne baštine
12. Razvijati saradnju sa ustanovama zaduženim za zaštitu spomenika kulture, kategorizaciju i zaštitu kulturne baštine
13. Obrazovati grupu stručnjaka koja će utvrditi listu nematerijalne kulturne baštine u lokalnim samoupravama i regiji
14. Podsticati oblike interkulturalnih okupljanja i predstavljanja regionalne kulturne baštine

II LJUDSKA PRAVA – ČINILAC INKLUZIVNOG DRUŠTVA

1. Stvoriti povoljne uslove za delotvoran rad Saveta za međunacionalne odnose
2. Stvoriti povoljne uslove za delotvoran rad lokalnog zaštitnika građana
3. Na lokalnom i regionalnom nivou uspostaviti mrežu tela koja se bave ljudskim pravima (kancelarija za mlade, komisija za rodnu ravnopravnost, savet za osobe sa invaliditetom i druge)

4. Obezbediti delotvorni uticaj organizacija civilnog društva na planiranje kulturnog razvoja i kulturne politike
5. Uspostaviti saradnju sa Nacionalnim savetom bošnjačke nacionalne manjine i naći način prevazilaženja postojećih problema u najboljem interesu Bošnjaka
6. Ustanoviti afirmativne mere na lokalnom nivou za trajno otklanjanje uzroka nepovoljnog položaja ranjivih grupa (Romi, osobe sa invaliditetom)
7. Razvijati servise podrške i usluge u lokalnoj zajednici, posebno osobama s invaliditetom, žrtvama nasilja, osobama sa mentalnim teškoćama i bolestima zavisnosti
8. Unapređenje kulture ljudskih prava u administracijama lokalnih samouprava i javnim servisima i državnim organima koji obavljaju poslove od javnog interesa u lokalnoj samoupravi

III STRATEGIJA KULTURNOG RAZVOJA

1. Izvršiti procenu kulturnih dobara
2. Izvršiti procenu rada ustanova kulture
3. Izraditi studije izvodljivosti razvoja lokalne samouprave sa težištem na kulturi kao razvojnim činiocem
4. Pokrenuti inicijativu za pristupanje „Agendi 21 za kulturu“
5. Obrazovati administraciju da stručno i tehnički priprema dokumenta, projekte i razvija aktivnosti zasnovane na interkulturalnim i inkluzivnim vrednostima i principima

ODGOVORNOST USTANOVA KULTURE

Ustanove kulture su neposredni nosioci kulturnih politika. Svi pokazatelji ukazuju na to da njihov položaj i rad ne zadovoljavaju potrebe građana Novog Pazara, Tutina i Sjenice. Predpostavlja se da je situacija slična i u drugim sandžačkim lokalnim samoupravama. Ovakva konstatacija ne znači i to da se u većini ustanova vredno ne radi u veri da postojeći rezultati ne odražavaju pune mogućnosti, ideje i sposobnosti stručnjaka koji u njima rade i fondova i resursa kojim raspolažu. Zastareli modeli upravljanja, uspostavljanja interakcije sa korisnicima i predstavljanja fondova osnovne su prepreke delotvornijeg rada ustanova kulture. Primer prijepoljske biblioteke „Vuk Karadžić“ je inspirativan ne samo za region već i za većinu lokalnih javnih biblioteka. Uslovi u Prijepolju se ne razlikuju bitno od uslova u kojima rade biblioteke drugim sandžačkim lokalnim samoupravama, ali ono što prijepoljsku biblioteku čini različitom jeste upravljanje i otvorenost prema korisnicima, pristupačnost fondova. Rad ove Biblioteke je primer da se princip inkluzivnosti može ostvariti u nepovoljnim ekonomskim i socijalnim uslovima.

1. „Otvaranje“ ustanova kulture prema građanima – stvaranje prostora za interkulturalizam
2. Poštovanje standarda struke
3. Poštovanje principa i standarda interkulturalnog i inkluzivnog društva
4. Uspostavljanje horizontalne i vertikalne povezanosti ustanova kulture na lokalnom i na regionalnom nivou
5. Pripremiti jasne planove razvoja i javno ih predstaviti građanima i lokalnim samoupravama

ODGOVORNOST GRAĐANSKOG DRUŠTVA

Nevladine organizacije su deo građanskog društva i nije dovoljno da samo one pokreću inicijative za razvoj inkluzivne i interkulturalne lokalne politike. Nesumnjivo je da oba principa širinom ciljeva obuhvataju i druge članove civilnog društva – sindikate, verske zajednice, udruženja, aktivne pojedince... Međutim, činjenica je da u civilnom društvu postoje nesporazumi koji oduzimaju značajan deo snage. Civilno društvo karakteriše mnoštvo ideja i akcija i uvažavanje različitosti i interkulturalni dijalog naj snažnije poruke bi trebalo da šalju iz ovog društvenog polja. Da bi se postojeća nesporazumevanja prevazišla neophodno je da se postigne saglasnost u vezi sa ciljevima prihvatljivim za sve. Inkluzija i interkulturalni dijalog su nesporni ciljevi za svakog ko zagovara razvoj, mir, stabilnost, poštovanje ljudskih prava, vladavinu prava, poštovanje dostojanstva ličnosti, slobodu izbora i mišljenja. To ova dva načela čini pogodnim za različite vrste aktivizma koji razvijaju koheziju unutar civilnog društva, preko potrebnu za odstranjivanje neloyalnih institucionalnih uticaja na organizacije civilnog društva.

1. Identifikovati prepreke za uspostavljanja interkulturalnog dijaloga
2. Identifikovati prepreke razvoja inkluzivnog društva
3. Uspostaviti mrežu za promociju interkulturalnosti
4. Uspostaviti forum za rešavanje spornih pitanja
5. Razvijati aktivizam kod građana posebno u seoskim sredinama
6. Razvijati interreligijski dijalog
7. Jačati povezivanje unutar civilnog društva

ODGOVORNOST MANJINSKE SAMOUPRAVE

Nacionalni saveti nacionalnih manjina, među kojima je i Bošnjako nacionalno vijeće, nastojeći da postanu deo državnog sistema brige o nacionalnim manjinama gube snagu koju im instituti kulturne autonomije i manjinske samouprave daju. Osnov te snage su građani. Preko nacionalnih saveta građani pripadnici nacionalnih manjina trebalo bi da ostvaruju prava na kulturnu autonomiju, odnosno da čuvaju identitet, organizuju racionalno obrazovanje i informisanje na svom jeziku i da u službenoj komunikaciji koriste svoj jezik i pismo. Smisao ovakve politike multikulturalnosti postoji ukoliko se njome grade integrativne društvene veze; omogućava svakom pripadniku manjinske zajednice da aktivno, u svakom trenutku učestvuje u aktivnostima samouprave; i obezbeđuje puna autonomija koja znači samostalnost i u odnosu na interese i uticaje političkih stranaka i drugih grupa. Dužnost je manjinske samouprave da preispita društvene, pravne, političke osnove u kojima deluje i pre svega da neprestano proverava svoj rad, aktivnosti i delovanja – kakvi su domašaji tog rada u odnosu na zajednicu o čijem kulturnom identitetu se brine, ali i u odnosu prema većinskom okruženju i drugim manjinskim zajednicama.

Bošnjačkom nacionalnom vijeću legitimitet je sporan upravo zbog toga što je grubo narušena manjinska autonomija. Posledice koje su nastale posle toga ukazuju na sve slabosti kulturnog modela čija promena se zagovara Vodičem. Naime, izostala je snažna reakcija civilnog društva i građana kojima kao da nije stalo ko će se i kako će se starati o zaštiti identiteta Bošnjaka; lokalne samouprave su sledile interese političkih partija preko kojih su ostvarile mandate; državna uprava je potvrdila nezainteresovanost za suštinski položaj građana pripadnika nacionalnih manjina i stanje interkulturalnog dijaloga.

1. Kritički preispitati ulogu manjinske samouprave u ostvarivanju kulturne autonomije kao dela interkulturalnog i inkluzivnog društva
2. Zalagati se za punu autonomnost manjinske samouprave
3. Zalagati se za suštinsku decentralizaciju manjinske samouprave
4. Uspostaviti unutrašnju decentralizaciju organizacije manjinske samouprave i njenog rada
5. Kulturnu autonomiju zasnovati na interkulturalnim vrednostima i podstaći dijalog unutar bošnjačke zajednice
6. Manjinsku samoupravu učiniti dostupnom građanima

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.75(497.11)(035)

323.15(497.11)(035)

БАШИЋ, Горан, 1961-

Vodič za kreiranje inkluzivnih kulturnih politika :
u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu / Goran Bašić.
– Novi Pazar : Damad, 2014 (Kraljevo : Graficolor).
– 65 str. ; 25 cm

“Vodič je štampan u okviru projekta ‘Različitost
i raznolikost su prednost – Promovisanje kulturnog
pluralizma u Sandžaku’” --> prelim. str. – Tiraž 500.
– Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86-7901-044-8

a) Мањинске групе – Санџак – Приручници
b) Санџак – Културна политика – Приручници
COBISS.SR-ID 205441036

